

Vanjska politika Njemačkog carstva 1871. - 1890.

Kardum, Tomislav

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:119600>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest

**VANJSKA POLITIKA NJEMAČKOG
CARSTVA 1871.-1890.**

Završni rad

Kandidat: Tomislav Kardum

Mentor: doc. dr. sc. Kristina Milković

Zagreb, 13. rujna 2017.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	3
2. Utjecaj ujedinjenja Njemačke na ravnotežu snaga.....	4
3. Ciljevi njemačke vanjske politike.....	9
4. Kako izolirati Francusku? Kriza „Rat na vidiku“ i <i>Kulturkampf</i>	11
5. Liga triju careva – revitalizacija Svete alijanse ili <i>realpolitik</i> ?.....	15
6. Njemačka i istočno pitanje – Velika istočna kriza 1875.-1878.....	17
7. Raspad saveza s Rusijom i novi sustav saveza.....	20
8. Trojni savez.....	26
9. Njemačka i kolonijalno pitanje.....	28
10. Propast Lige triju careva (Bugarska kriza).....	33
11. Bismarckov novi sustav saveza.....	36
12. Gospodarski uzroci propasti saveza s Rusijom.....	38
13. Novi car na prijestolju.....	41
14. Zaključak.....	42
15. Popis korištene literature i izvora.....	44

1. Uvod

Nakon što je 1866. kod Sadove Pruska porazila Austriju, a 1870./1871. pobijedila Francusku u Francusko-pruskom ratu otvoren je put ujedinjenju Njemačke. Ujedinjenjem 1871. pod vodstvom kancelara Otta von Bismarcka i Pruske Njemačka postaje najsnažnija država na europskom kontinentu. Razdoblje 1871.-1890. obilježeno je nepostojanjem izravnih sukoba između europskih sila u čemu je izniman doprinos imala u suštini pacifistička i politika održavanja *statusa quo* koju je provodio Bismarck.

U radu se donosi pregled njemačke vanjske politike (riječ je o političkoj povijesti i povijesti diplomacije) u razdoblju od ujedinjenja do 1890., odnosno trenutka kada ostavku na položaj kancelara podnosi Otto von Bismarck, apsolutni kreator njemačke vanjske politike u promatranom razdoblju. Na početku se analizira učinak njemačkog ujedinjenja na konstelaciju snaga u Europi te odnos europskih sila spram njemačkog ujedinjenja. Zatim se obrađuju opći ciljevi njemačke vanjske politike za čije je razumijevanje prije svega nužno shvaćanje osobnih stavova Otta von Bismarcka. Potom se obrađuju savezi u kojima je Njemačka sudjelovala i (ili) ih stvarala te krize zbog kojih je prijetilo izbijanje sukoba između sila (Istočna kriza, Bugarska kriza). Razmatra se odnos Njemačkog carstva prema „istočnom pitanju“ i kolonijalizmu. U radu se dokazuje da, suprotno nekim mišljenjima, unutarnja politika ima važnije mjesto u Bismarckovoj politici od vanjske osobito kada se one nađu u koliziji. Sukladno toj tezi, razmatran je utjecaj političkih i gospodarskih odnosa u Njemačkoj na vanjsku politiku te utjecaj gospodarske politike i općih gospodarskih kretanja u svijetu na njemačku vanjsku politiku. Pokazalo se da je očuvanje položaja *junkera* (pruskih veleposjednika) u Njemačkom carstvu za Bismarcka *raison d'être* same države te da će se vanjska politika podređivati tome cilju ukoliko je to nužno.

2. Utjecaj ujedinjenja Njemačke na ravnotežu snaga

„Sedan je označio kraj jedne epohe u europskoj povijesti. To je bio moment kada je mit *la grand nation* koji je dominirao Europom razbijen zauvijek. Ravnoteža sila bila je zapanjujuće izmijenjena.“¹

Europski poredak uspostavljen Bečkih kongresom 1815., uključivao je pet sila, koje su „krojile“ europsku politiku. To su: Velika Britanija, Rusija, Pruska, Habsburška Monarhija (kasnije Austro-Ugarska Monarhija) i Francuska. Ujedinjenjem Njemačke, europski poredak također uključuje pet europski sila, ali s izmijenjenom konstelacijom snaga. Krunidbom pruskoga kralja Vilima I. (1861.-1888.), 11. siječnja 1871., kojom je Vilim postao prvi njemački car, nastala je najjača država na kontinentu, čijom se egzistencijom mijenjaju dotadašnji odnosi u europskoj i svjetskoj politici. Dovoljno je istaknuti da je njemačka proizvodnja ugljena, čelika i željeza bila veća od proizvodnje svih kontinentalnih sila zajedno, a upravo su te sirovine ključne za vođenje rata.² Prije je u povijesti, pojava tako snažne države, izazivala reakciju drugih u vidu njihovog udruživanja protiv takve države (primjerice u vrijeme Karla V., Napoleona I. itd). Kakve su reakcije europskih država na ujedinjenje Njemačke?

Sušтина britanske vanjske politike sastoji se u sprječavanju pojave hegemonijske sile na kontinentu koja bi mogla ugroziti britansku prevlast na moru. Stoga je cilj britanske politike očuvanje ravnoteže snaga na kontinentu.³ To se dobro oslikava u riječima britanskog ministra vanjskih poslova s početka 19. stoljeća, Lorda Palmerstona⁴: „Mi nemamo vanjskih saveznika i nemamo trajnih neprijatelja. Naši interesi su vječni i trajni i naša je dužnost slijediti te interese ... Kada me ljudi pitaju za ono što se naziva politikom, jedini odgovor jest da nam je namjera činiti ono što se doima najboljim u svakoj prigodi koja se pojavi, pri čemu su interesi naše države vodeće načelo“.⁵ Benjamin Disraeli, koji je upravo trebao stupiti na dužnost britanskog premijera rekao je:

„Rat predstavlja njemačku vojnu revoluciju, događaj značajniji od Francuske revolucije iz prošlog stoljeća... Sve su diplomatske tradicije izbrisane. To je novi svijet ... Ravnoteža snaga je razorena.“⁶

U Britaniji su neki istaknuti pojedinci smatrali da je njemačko pripajanje pokrajina Alzace i Lorraine moguća prijetnja za europsku ravnotežu. Gladstone je rekao u studenom

¹ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848.-1918.*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1968., 211.

² Jonathan STEINBERG, *Bismarck: A Life*, Oxford: Oxford University Press, 2011., 313.

³ Henry KISSINGER, *Svjetski poredak*, prev. Vedran Pavlič, Zagreb: Školska knjiga, 2015., 65.

⁴ Iako nije državnik iz promatranog razdoblja, britanska je vanjska politika stabilna te izjava može poslužiti kao koristan primjer.

⁵ H. KISSINGER, *Svjetski poredak*, 33.

⁶ Henry KISSINGER, *Diplomacija*, prev. Jasna Grubić i Vesna Tomić, Zagreb: Golden Marketing, 2000., 117.

1870. „čim Njemačka počne posao povećanja ... ona izlazi iz svojih vlastitih granica i stiže do nas na terenu gdje svaka zemlja ima pravo izazvati i prodiskutirati stanje.“ Godine 1873. veleposlanik u Berlinu, Odo Russell, rekao je: „Bismarckov cilj nije samo obuzdavanje Francuske već i ostvarenje nadmoći Njemačke u Europi te njemačke rase u svijetu.“⁷ Usprkos spomenutim mišljenjima u britanskim je vodećim krugovima prevladalo stanovište, da ujedinjenje Njemačke ne narušava ravnotežu snaga, budući da Bismarck nije imao hegemonijske aspiracije. Britansko stajalište je bilo da je pruskom pobjedom, samo učvršćena ravnoteža snaga. Sada je, Belgija, interes britanske politike, sigurnija nego za Napoleona III. Britanci su se nadali, da će Njemačka, postati njihov saveznik, kao prije Habsburška Monarhija te kontrolirati Rusiju i Francusku. U tom bi slučaju Britanci mirno mogli izgraditi svoje kolonijalne posjede. Nadalje, Njemačka je i liberalnija od Metternichove Austrije te time i pogodniji saveznik za Veliku Britaniju.⁸ Velikoj Britaniji je ravnoteža snaga na kontinentu omogućavala da se fokusira na kolonijalna pitanja. Također, javno mnijenje je bilo protiv intervencionističke politike na kontinentu. Britanski je glavni neprijatelj u ovom razdoblju bila Rusija u centralnoj Aziji, Indiji i pred Bosporom i Dardanelima.⁹ Dakle, pod uvjetom da Njemačka nema daljnje aspiracije, iz britanskog rakursa ujedinjenje Njemačke ne predstavlja prijetnju interesima britanskog imperija.

Još od vremena Richelieua, glavni je cilj francuske politike bilo održavanje srednje Europe fragmentiranom. Sve dok je srednja Europa podijeljena, Francuska će biti najjača država na kontinentu.¹⁰ Ujedinjena je Njemačka bila puno jača sila s 41 milijunom stanovnika, u usporedbi s Francuskih 36, industrijaliziranijom zemljom, povoljnijim demografskim trendovima, najboljim obrazovnim sustavom i boljom vojskom.¹¹ Bismarck je pogrešno pretpostavljao da će se Francuska pomiriti s gubitkom Alzacea i Lorraine. Kasnije će govoriti, da su ga na to nagovorili generali, iako nema podataka koji bi potkrijepili tu tvrdnju. Aneksijom dviju pokrajina, javno mnijenje Francuske i južnonjemačkih država drastično se udaljuje jedno od drugog, što je dobro poslužilo Bismarcku, s obzirom na tradicionalno prijateljstvo Francuske i južnonjemačkih država. Dakle, Francuska je jedina država permanentno nezadovoljna Njemačkom, čak i kada ona vodi miroljubivu politiku, zbog gubitka dviju svojih pokrajina i

⁷ Brendan SIMMS, *Europa: Borba za nadmoć od 1453. do danas*, prev. Emil Heršak, Zagreb: Mate, 2016., 216.

⁸ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 214.

⁹ F. R. BRIDGE, Roger BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 2. edition: Pearson Education Limited, 2005., 186.-187.

¹⁰ H. KISSINGER, *Svjetski poredak*, 27.

¹¹ B. SIMMS, *Europa: Borba za nadmoć od 1453. do danas*, 214.

niza drugih razloga, o kojima će riječi biti poslije. Dakle jedina maksima koja će biti permanentna u međunarodnim odnosima je antagonizam Francuske i Njemačke.

Austro-Ugarska Monarhija je i prije ujedinjenja Njemačke, dok je državni ministar bio barun Ferdinand von Beust, sudjelovala u planiranju mogućeg saveza s Francuskom tada protiv Pruske. Sada je Austro-Ugarska potpuno izolirana te je prisiljena prihvatiti ujedinjenje Njemačke. Pruski general Hans Lothar von Schweinitz rekao je ruskom ambasadoru: „Ako me pitate što smo obećali Austriji za njeno prijateljstvo, odgovorio bih život.“¹² Nadalje, Austro-Ugarska je zbog straha od novog rata i gubitka njemačkih teritorija unutar Austro-Ugarske te spoznaje da je stanje nepopravljivo, odustala od revanšističkih namjera. Nacionalni pokreti koji su se javljali unutar Dvojne Monarhije, a koje je uz to podržavala i Rusija, djelovali su dezintegracijski te prijetili samom opstanku države ukoliko Austro-Ugarska ne bude imala saveznika. Također Austro-Ugarska nije imala teritorijalnih ambicija.¹³

Rusija je pak od Njemačke dobila kompenzaciju izmjenom klauzule o Crnom moru (koju je Njemačka poduprla) koju je donijela 7.10. 1871. Njome Bospor i Dardaneli postaju neutralna zona. Rusi su zbog zajedničkih interesa u suzbijanju poljskog nacionalizma nisu reagirali protiv ujedinjenja.¹⁴ Republikanska Francuska bila je neprihvatljiv saveznik za apsolutističku, carsku Rusiju.¹⁵

Kako navodi Henry Kissinger, najveća stabilnost postoji kod onih međunarodnih poredaka u kojima „postoje uniformne percepcije“.¹⁶ Dakle, stabilnost ovisi o stupnju „u kojem je ono što zemlje članice smatraju čimbenikom sigurnosti usklađeno s njihovim viđenjem pravde.“¹⁷ Međunarodni poredak nakon ujedinjenja Njemačke svakako ima karakteristike, konsenzualnog poimanja „pravde“.

Ratovi 1854.-1871. izmijenili su međunarodni poredak, ali ga nisu ukinuli. Pozicije su promijenjene, ali je preživio. Mir u Frankfurtu označava povratak stabilnosti te je rezultirao još dužim periodom mira neko Berlinski kongres. Mir u Frankfurtu bio je prihvatljiv svima budući da je bio baza novog stabilnog poretka, a ne točka s koje će krenuti novi njemački ekspanzionizam. Bismarck je htio *status quo* na kontinentu. Ponovo se težište stavlja na

¹² A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 213.

¹³ F. R. BRIDGE, R. BULLEN *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 185.

¹⁴ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 215.

¹⁵ Martin KITCHEN, *A History of Modern Germany 1800 – 2000*, London: Blackwell Publishing, 2006., 163.

¹⁶ H. KISSINGER, *Svjetski poredak*, 39.

¹⁷ H. KISSINGER, *Diplomacija*, 22.

legitimitet¹⁸ i sporazume kao temelje poretka i povratka konzervativizmu. Nakon 1871. elite svih sila u Europi osjećaju strah i zbog toga na površinu izbija konzervativna solidarnost. Iskustvo Pariške komune obnovilo je stare strahove od revolucije. Na sastanku careva Rusije, Austro-Ugarske i Njemačke u Berlinu 1872. Vilim I. rekao je Franji Josipu da je jedini rat koji bi mogao biti započet u Europi onaj protiv Komunističke internacionale.¹⁹

Ukratko rečeno, sile su bile zadovoljne međunarodnim poretkom nakon 1871. Poredak utemeljen Bečkim kongresom bio je ugrožavan revizionističkom Francuskom i „mesijanskom“ Rusijom. Taj je poredak tražio osiguranje u formi saveza (primjerice Sveta Alijansa). Stup sistema iz 1815. bila je najslabija sila: Habsburška Monarhija, koja je ovisila o saveznicima, a sada uspostavljeni sistem počivao je na najjačoj sili na kontinentu te ga nijedna država nije bila u stanju ugroziti. Jedina prepreka bilo je francuskog neprijateljstvo, ali Francuska koja je u izolaciji bila je preslaba uništiti sistem.

Međutim, samo je ujedinjenje Njemačke imalo i učinke koji imaju dugoročne reperkusije. Paul W. Schroeder, ističe jedan bitan učinak ujedinjenja Njemačke koji se često previđa. Nestanak južnonjemačkih država kao samostalnog faktora su prema njegovu mišljenju bitni gotovo jednako kao ujedinjenje Njemačke.²⁰ Južnonjemačke države su bile tzv. *corps intermediaire*²¹, male države koje su imale ulogu stabilizirajućeg faktora između velikih sila te tako imale veliki utjecaj na međunarodni sistem, usprkos njihovoj maloj nominalnoj moći. Nestanak takvih država (kao faktora) imao je destabilizirajući učinak na sustav. Takav čin ne uzrokuje neravnomjernu distribuciju moći nego se njihov nestanak manifestira u odsustvu njihove funkcije. Primjeri takvih država u 19. stoljeću prema Schroederu su: Belgija, Nizozemska, Švicarska, Osmansko Carstvo i ponekad: Srbija, Rumunjska, Bugarska, Prijemont i Danska. Dioba Poljske u 18. stoljeću je, primjerice, imala takav destabilizirajući učinak.²² *Corps intermediaire* u geostrateškom smislu od 1815. nadalje su Niske zemlje, Danska, Švicarska, Osmansko Carstvo, Pijemont i manje države Njemačke konfederacije. Te države djeluju ili kao tampon-zona između velikih sila ili svojim strateškim položajem jesu poprište sudara sila. Takve države imaju stabilizirajući efekt na međunarodne odnose. Također

¹⁸ Primjerice, Londonski protokoli iz 1871. ponovno utvrđuju princip da međunarodni ugovori mogu biti mijenjani jedino uz suglasnost potpisnica. Također, 1878. Rusi će morati odustati od unilateralno nametnutog sanstefanskog mira. F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814, - 1914.*, 178.

¹⁹ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 176.-179.

²⁰ Paul W. SCHROEDER, „The Lost Intermediaries: The Impact of 1870 on the European System“, *The International History Review*, 6/1984., br. 1, 2.

²¹ Autor navodi termin na engleskom jeziku „intermediary states“ i „corps intermediaire“. U svom tekstu koristit će se terminom „corps intermediaire“

²² P. W. SCHROEDER, „The Lost Intermediaries: The Impact of 1870 on the European System“, 3.

proizvode tzv. efekt distrakcije. Primjerice, velike sile u svojem djelovanju tijekom krize moraju pratiti još jednu državu što može imati pozitivan učinak na izbjegavanje sukoba. Tako, primjerice, Habsburška Monarhija i Francuska nisu ušle u sukob poslije 1815. jer nisu znale čijoj će se strani prikloniti njemačke i talijanske države. KomPLICIRANJE mogućih ishoda i saveza čini europsku politiku fleksibilnijom i povećava mogućnost izbjegavanja konflikta.²³

Kada nestanu *corps intermediaire* prema Schroederu ostaju samo četiri načina uspostavljanja međusobnih odnosa između velikih sila (što uvelike smanjuje fleksibilnost u međunarodnim odnosima): 1. savezništvo u kojima su obje sile jednake, 2. savezništvo u kojem jedna sila ovisi o drugoj; 3. neprijateljsko savezništvo, u kojem su dvije sile u savezu, samo zato što bi inače završile u ratu; 4. rivalstvo. Sva četiri tipa, su teško održiva. Partnerstvo dviju jednakih saveznica je teško ostvarivo i teško održivo. Slabiji partner u savezu će prihvatiti taj položaj samo iz nužde te će pokušati iskoristi jačeg saveznika za svoje ciljeve. Primjer je savez Austro-Ugarske i Njemačke. „Neprijateljski savez“ pak zahtjeva treću silu za uspostavu kontrole i održavanje saveza. Primjerice, Njemačka je trebala Austro-Ugarskoj i Rusiji u Ligi triju careva i Italiji i Austro-Ugarskoj u Trojnom savezu. Schroeder smatra da kada postoje *corps intermediaire* sile su ograničene na „borbu za primat“, a ukoliko ih nema radi se o „borbi za nadmoć“.²⁴ Također, zaključuje da dugoročno sistem nije mogao opstati bez postojanja *corps intermediaire* i njihovih inhibitorских funkcija:²⁵ „Broj se sudionika smanjio. A kad se broj igrača smanji, opada i sposobnost prilagodbe. Nov međunarodni sustav sadržavao je manje težih komponenti, što je otežalo određivanje svima prihvatljive ravnoteže ili njezino održavanje bez neprestanog odmjeravanja snaga.“²⁶

Njemačka konfederacija je također bila stabilizirajući faktor u međunarodnom sustavu. Ona je, slično Osmanskom Carstvu kasnije, bila pasivni element. Dovoljno jaka da se obrani, a bez mehanizama za ekspanziju. Rusi su imali strahove da „Minotaur u Berlinu“ može napasti. Njemačka je za razliku od konfederacije postala „aktivni“ element u sustavu.²⁷ Rusima nije bilo po volji ignoriranje njihovih interesa u njemačkoj ravnoteži snaga koje se manifestiralo ukidanjem neovisnosti južnonjemačkih država na kojima se temeljila ta ravnoteža. Rusi su do ujedinjenja često bili posrednici u rješavanju sporova između Pruske i Austrije (primjerice Olmutzke punktacije 1850.), a sada Rusija nije potrebna Njemačkoj kao posrednik dok je

²³ Isto, 4.-5.

²⁴ Isto, 5.-6.

²⁵ Isto, 27.

²⁶ H. KISSINGER, *Diplomacija*, 117.

²⁷ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 182.

potrebna Pruskoj. Ti su događaji nagnali Aleksandra II. da provede vojne reforme.²⁸ Kako ističe Henry Kissinger, Njemačka je tijekom povijesti bila ili prejaka ili preslaba za mir u Europi. Kad je bila slaba i rascjepkana bila je fragilna na inozemne intervencije, a kad je ujedinjena „bila je dovoljno snažna da samostalno pobijedi svoje susjede, čime ih je navodila da se udružuju protiv te opasnosti.“²⁹

Bismarckova je Njemačka bila konzervativna (u smislu očuvanja statusa quo) i pacifistička sila.³⁰ Jedino pod tim uvjetima, Njemačka kao daleko najjača sila u Europi, neće izazvati ujedinjenje drugih sila protiv sebe (što se događalo prije u povijesti, kada bi neka država postala toliko moćna).

3. Ciljevi njemačke vanjske politike

U prethodnom je poglavlju istaknuto kako je cilj Njemačke vanjske politike očuvanje *statusa quo* u Europi. Da bi smo razumjeli njemačku vanjsku politiku u promatranom razdoblju potrebno je razumjeti ličnost kancelara Bismarcka (i njegove ciljeve) u čijim je rukama bilo vođenje vanjske politike Njemačkog carstva. Naime, u Njemačkoj ne postoji dužnost carskog ministra vanjskih poslova, samo carski državni tajnik za vanjske poslove, koji je direktno podređen kancelaru.³¹ Vođenje vanjske politike, kao i unutarnje, potpuno je u rukama kancelara Otta von Bismarcka.

Ujedinjenjem Njemačke ostvareni su svi vanjskopolitički ciljevi Otta von Bismarcka. Ujedinjena je Njemačka najjača sila na kontinentu, a u Njemačkoj primat ima Pruska³² i zemljoposjednička klasa *junkera* kojoj on pripada.

Bismarck nije bio njemački nacionalist³³ te mu „njemačko“ nije bilo, u razinama identifikacije, iznad „pruskog“. Osjećao je pripadnost njemačkog kulturnom identitetu, ali je *prusijanizam* imao apsolutni primat. „Apsolutno sam protiv svih njemačkih podvala“ rekao je

²⁸ Isto, 186.-187.

²⁹ H. KISSINGER, *Diplomacija*, 61.

³⁰ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 162.

³¹ Christopher CLARK, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914.*, New York: Penguin, 2012., 142.

³² Bismarck, ujedno i ministar-predsjednik Pruske bio je i carski kancelar, pruski kralj bio je njemački car. Savezno vijeće (Bundesrat) koje je bilo sastavljeno od delegata iz 25 njemačkih država, je trebalo biti njemačka vlada i gornji dom zakonodavne vlasti. Pruska je u Bundesratu imala 17 zastupnika od ukupno 58, međutim 14 je bilo dovoljno za veto na ustavne promjene, dok je Ustav dobrim dijelom sastavio sam Bismarck. Kancelar i vlada pak nisu bili odgovorni parlamentu već Kaiseru. Vidi: A. J. P. TAYLOR, *The Course of German History: A survey of the development of German history since 1815.*, London & New York: Routledge, 2005., 133-134.

³³ Iako ga je kasnija historiografija često tako prikazivala te je Bismarck ušao u panteon njemačkih nacionalnih heroja. Za odnos historiografije prema Bismarcku vidi: Edgar FEUCHTWANGER, *Bismarck*, London: Routledge, 2003., 2-13.

svom prijatelju Hermannu Wageneru. Njemački nacionalizam, prema njemu, nije smio biti sredstvo za jačanje liberala i demokrata, nego je trebao biti podređen interesima pruske države. Bismarck je primjerice 1848. godine tražio od kralja energičniju reakciju te je htio poslati seljake sa svojih posjeda na prosvjednike u Berlinu. Zatim se odlučno protivio prihvaćanju krune njemačkog cara, koju su tada revolucionari ponudili pruskom kralju Fridriku Vilimu IV.³⁴ Da je Bismarck bio njemački nacionalist, 1867. godine bi nakon pobjede kod Sadove uništio Austriju i pristao uz velikonjemačko rješenje.

Iz te prusko-junkerske pozicije proizlaze i stanovita ograničenja u Bismarckovoj vanjskoj politici, točnije zacrtane smjernice, koje iako zasigurno, realpolitičar, nije nikada mijenjao.

Naime, zbog zaštite prusko-junkerskih interesa, koji su iznad njemačko-nacionalnih, Bismarck je bio i protiv pangermanskih ciljeva i Velike Njemačke koja bi uključivala Austriju, s njezinih deset milijuna katolika, koji bi zajedno s južnom Njemačkom, mogli stvoriti ekvilibrij i uništiti primat *junkera*. Iz te pozicije proizlazi i animozitet spram katolika (što će doći do izražaja u *Kulturkampfu*). Protestanska, konzervativna, junkerska i pruska Njemačka su savršeno stanje za Bismarcka te ga je samo potrebno održati.³⁵ Austrijski Nijemci, su potencijalni saveznici Bavarske i Vatikana protiv Berlina i prevlasti Pruske.³⁶

Feuchtwanger smatra da bi Bismarck zaigrao na pangermansku kartu, ukoliko se Austrijanci ne bi pomirili s ujedinjenjem Njemačke te se povezali s revanšističkom Francuskom.³⁷ Međutim, i u tom slučaju, očito je da je njemački nacionalizam samo oruđe u rukama *realpolitik*, a ne stvarno ideološko usmjerenje. Bridge i Bullen pišu kako je pruska kontrola Njemačkog carstva *raison d'être* samoga carstva, iz Bismarckovog rakursa.³⁸

Ostvarivši svoj ultimativni cilj, ujedinjenje Njemačke u zadanim granicama, Bismarck je počeo voditi „mudru i stabilizirajuću vanjsku politiku.“³⁹

Dakle, dva fiksna, nepromjenjiva odnosa u njemačkoj vanjskoj politici, biti će savezništvo s Austro-Ugarskom, zbog gore navedenog i permanentna nemogućnost sklapanja saveza s Francuskom.

³⁴ E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 32.

³⁵ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 182.

³⁶ Isto, 193.

³⁷ E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 182.

³⁸ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 193.

³⁹ H. KISSINGER, *Diplomacija*, 117

Bismarck je pod svaku cijenu htio spriječiti ono što je nazvao „le cauchemar des coalitions“ (noćnu moru koalicija) ili Kaunitzovu⁴⁰ koaliciju između Francuske, Rusije i Austro-Ugarske. U sprječavanju te koalicije, glavni je Bismarckov cilj izolirati svog trajnog neprijatelja Francusku. „Uvjeren sam“ napisao je potkraj veljače 1874. „da opasnost koja nam prijete od Francuske započinje od trenutka kada Francuska, za dvorove Europe, izgleda opet sposobnom praviti savez“.⁴¹

Dana 15. lipnja. 1877. Otto von Bismarck je u Kissingenu izdiktirao svome sinu Herbertu memorandum u kojem je izložio svoju „geopolitičku filozofiju“. U njemu govori koji bi bili pozitivni ishodi, tada aktualne, istočne krize.⁴² 1. Ruski i austrougarski interesi i međusobna rivalstva bi trebala „gravitirati istoku“, 2. ruski obrambeni položaj na Balkanu će ju primorati na traženje saveza s Njemačkom; 3. Engleska i Rusija trebaju imati interese istovjetne njemačkim interesima; 4. udaljavanje Engleske i Francuske po pitanju Egipta i Mediterana; 5. odnosi između Rusije i Austro-Ugarske će biti takvi da će biti nemoguće formirati između njih antinjemačku koaliciju (što klerikalni elementi u Austriji možda žele). Situacija u kojoj će sve sile osim Francuske htjeti njemačko prijateljstvo, te će biti ograničene od sklapanja koalicija protiv Njemačke zbog svojih međusobnih odnosa, predstavlja glavni cilj Bismarckovih stremljenja. Dakle, kvintesencija je u premještanju fokusa velikih sila iz središta Europe na kolonijalna pitanja, gdje postoji velika vjerojatnost da će se ubrzati njihovi međusobni antagonizmi. Dok je tako Njemačko Carstvo, u sredini Europe biti spokojno.⁴³

4. Kako izolirati Francusku?, kriza „Rat na vidiku“ i *Kulturkampf*

Frankfurtskim ugovorom je Francuskoj nametnuta ratna odšteta od pet milijardi maraka, ali nije ograničena snaga i limit francuske vojske. Pogrešna je bila Bismarckova premisa da Francuska neće moći isplatiti ratnu odštetu te bi posljedično njemačka vojska ostala na Francuskom teritoriju, budući da je Francuska je već 1873. isplatila odštetu.⁴⁴

Nakon austrijskog poraza kod Sadove, Francuska nije bila *eo ipso* neprijateljska spram Pruske. Sve dok su južnonjemačke države bile izvan Sjevernonjemačkog saveza, za Francusku situacija nije bila toliko alarmantna. Dakle, dok su postojali *corps intermediaire*, situacija je

⁴⁰ Wenzel Anton von Kaunitz je bio austrijski državni ministar za vrijeme Sedmogodišnjeg rata (1756.-1763.) kada je na snazi bio savez između Francuske, Rusije i Austrije protiv Pruske, koja je zamalo propala.

⁴¹ B. SIMMS, *Europa: Borba za nadmoć od 1453. do danas*, 220.

⁴² Iako govori o Istočnoj krizi 1877., iz toga se teksta mogu izvući dalekosežniji zaključci o smjeru Bismarckove vanjske politike

⁴³ E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 198.-199.

⁴⁴ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 217, 222.

mogla biti razriješana bez sukoba. Francusko-njemačka granica sada je bila ogromna te je nekada put za francusku invaziju na njemačke zemlje postao baza za njemački napad na Francusku.⁴⁵

Međutim, Schroeder smatra da se Francuska ne bi pomirila s Njemačkom, čak i kada bi Alzace i Lorraine bile vraćene Francuskoj. Cilj francuske politike prethodna dva stoljeća je bio osigurati sigurnost na sjevernoistočnim granicama. Primjerice, cilj francuske vanjske politike nije bio postići „prirodne“ granice nego učvrstiti sjevernu i sjeveroistočnu granicu. Sam je Bismarck bio svjestan toga te je rekao „Francuska će gorčina egzistirati u istom stupnju i ako iz rata izađu bez ustupanja teritorija ... Čak je naša pobjeda na Sadovi izazvala ogorčenost u Francuskoj, koliko će još više izazvati naša pobjeda nad njom samom“.⁴⁶

Francuska više sama ne može ući u rat protiv Njemačke te joj za rat protiv Njemačke trebaju saveznici. Francuskim *resentmenom* zbog poraza u ratu, njemačka je diplomacija ograničena, jer Francuska može biti saveznik svakog njemačkog neprijatelja.⁴⁷

Povezan sa strahom od francuskog rasta je i *Kulturkampf*⁴⁸, koji osim unutarnjopolitičkih razloga, tj. učvršćivanja kohezije⁴⁹ unutar carstva ima i vanjskopolitičke uzroke i implikacije.

Godine 1864. papa Pio IX. objavio je „popis zabluda“ (lat. Syllabus Errorum), a 1870. dogmu o nepogrešivosti pape, zbog čega se Bismarck bojao pojačanog utjecaja pape na katolike u Njemačkoj. Na izborima 1871. stranka katolika *Zentrum*⁵⁰ dobila je 63 od 387 mjesta čime je Bismarck bio konsterniran. Stranka je bila fuzija svih onih koji su bili, u Bismarckovim očima protivnici Reicha: katolici iz južnonjemačkih država, Hannoverski gvelfi, porajnski katolici i Poljaci i građani Alzacea i Lorraine. Bismarck ih je nazvao elementima koji negiraju uspostavu

⁴⁵ P. W. SCHROEDER, „The Lost Intermediaries: The Impact of 1870 on the European System“, 13.-14.

⁴⁶ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 217.

⁴⁷ H. KISSINGER, *Diplomacija*, 121.

⁴⁸ Kulturkampf se sastojao od legislative (niza zakona) usmjerene protiv Katoličke crkve. Nbrojat ću samo neke od njih: kler je lišen sredstava ukoliko ne priznaju primat Njemačkog carstva, svi redovi su ukinuti osim onih koji su se bavili medicinom i obrazovanjem djevojki. Civilni brakovi su postali obavezni 1874. Papa je pak 1875. zaprijetio ekskomunikacijom svima koji prihvate takve zakone. Sve su njemačke države slijedile pruski primjer, no samo su u Badenu bili opsežno provedeni uplivi u rad crkve. U Pruskoj četvrtina župa nije imala svećenika, a 8 od 12 biskupija je bilo bez biskupa. Vidi: M. KITCHEN, *A History of Modern Germany 1800 – 2000*, 141-144.

⁴⁹ Hans Ulrich Wehler tvrdi da je izgradnja njemačke nacije nastupila tek nakon osnutka Njemačkog carstva. Ludwig von Rochau, član Nacionalno liberalne stranke smatrao je da „Srce nacije još ne teži njemačkom jedinstvu, ne postoji nikakav njemački nacionalni duh u političkom smislu te riječi“. Wehler primjećuje kako nacionalnu državu nije stvorio nacionalni pokret nego pruski ekspanzionizam. Vanjska je politika mogla poslužiti u izgradnji njemačke nacije. Vidi: Hans Ulrich WEHLER, *Nacionalizam: povijest, oblici, posljedice*, Zagreb: Jesenski i Turk, 2005., 98-99.

⁵⁰ Kitchen smatra da je Bismarckov udar na Zentrum više rezultat njihove opozicije jakoj federalnoj vladi i dominantnoj ulozi Pruske.

Njemačkog carstva.⁵¹ U govoru u Reichstagu 1872. Bismarck je za pripadnike *Zentruma* rekao da su *Reichsfeinde* -neprijatelji Reicha. Bismarck je strahovao od ultramontanskih utjecaja u Njemačkoj. U svojim će pak memoarima Bismarck reći da je *Kulturkampf* bio usmjeren prije svega protiv Poljaka⁵², ali prema Feuchwangeru to je izrekao samo kako bi opravdao propalu politiku.⁵³

Bismarck je pod utjecajem svoje žene, postao gorljivi pijetist.⁵⁴ Imao je averziju spram Katoličke crkve te su vjerojatno i njegovi osobni razlozi i vjerovanja imali utjecaja na takvu politiku i na iracionalni strah od katolika i pape (pogotovo nakon proglašenja dogme o nepogrešivosti).

Andrassy je rekao da Bismarcku „krv ide na oči na sam spomen pape“. Za papu je Bismarck rekao da je veći neprijatelj svih vlada od komunističke internacionale.⁵⁵

Bismarck je gledao na unutarnje i vanjske prijetnje, kao na „neprijateljski amalgam“, zbog čega je strahovao je od povezivanja francuskih monarhista i Vatikana.⁵⁶

Kulturkampf je u kontekstu vanjske politike značio sljedeće: Njemačka se približila carističkoj Rusiji, s kojom je imala zajednički interes u suzbijanju Poljaka (katolika) i nacionalističkoj Italiji koja je bila u sukobu s papom, zbog priključenja Rima. *Kulturkampf* je bio usmjeren protiv aristokratskih klerikalaca na habsburškom dvoru i monarhista u Francuskoj na čelu s predsjednikom MacMahonom, koji su bili revanšistički usmjereni spram Njemačke.⁵⁷

Povezano sa strahom od monarhističke Francuske u savezu s papom bilo je Bismarckovo stajalište da je republikanski režim u Francuskoj idealan za njemačke interese. Smatrao je da bi monarhijski vladari teže ušli u savez s Republikom te bi tako Francuska ostala izolirana. Također je smatrao da će republike, budući da ovise o narodnoj volji, teže ući u rat. Te su pretpostavke bile pogrešne, povijest će kasnije pokazati.⁵⁸ Od 1873. do 1877., Njemačka je osim podupiranja republikanaca u Francuskoj, podupirala je također i liberalne,

⁵¹ E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 183.; M. KITCHEN, *A History of Modern Germany, 1800 – 2000*, 141.

⁵² Godine 1862. u pismu pruskom ministru vanjskih poslova Bismarck je napisao: „Svaki uspjeh poljskog nacionalnog pokreta je poraz za Prusku, protiv njih se možemo boriti samo sukladno zakonu rata.“ Eric CRANKSHAW, *Bismarck*, New York: Viking Press, 1981., 149. Bismarckov cilj sprječavanja uspostave poljske države biti će jedan od stupova prijateljstva s carskom Rusijom koja u tom pogledu ima istovjetne interese s Njemačkom.

⁵³ E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 184-185.

⁵⁴ Isto, 24-25.

⁵⁵ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 2. edition: Pearson Education Limited, 2005., 196.

⁵⁶ E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 193.

⁵⁷ A. J. P. TAYLOR, *The Course of German History: A survey of the development of German history since 1815*, 140.

⁵⁸ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 221-222.; F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 2. edition: Pearson Education Limited, 2005., 196.

antiklerikalne vlade i u Belgiji, Italiji i Španjolskoj. To se također može shvatiti kao jedan od vidova *Kulturkampf*. Bismarck je sa svojom politikom pridonio pobjedi liberala u Francuskoj 1877.⁵⁹

Predsjednik Adolphe Thiers, konzervativni republikanac, koji je htio poboljšati odnose s Njemačkom, smijenjen je 1873., a na vlast je došla konzervativna vlada, s Elie Decazesom kao ministrom vanjskih poslova. Tada je trajao *Kulturkampf* te je Bismarck govorio o „međunarodnoj klerikalnoj zavjeri, kojim upravlja Francuska.“ Decazesov je cilj bio natjerati Bismarcka na agresivni pristup i grešku kojom bi Francuska dobila saveznike protiv Njemačke. U siječnju 1874. Decazes je rekao da Bismarck prijeti napadom na Francusku, ali iz Austrije i Rusije su stigle samo reakcije podrške, bez djelovanja.⁶⁰

Helmuth von Moltke (stariji) i vojska su bili zabrinuti zbog neočekivano brzog oporavka Francuske. U ožujku 1875., vojska Francuske, je zakonom, u slučaju rata podignuta na 144 000.⁶¹ Ubrzo Bismarck zabranjuje uvoz konja iz Njemačke, znak uzbune pred ratnu opasnost.⁶² U istom je mjesecu, u berlinskim novinama, objavljen članak o francuskim vojnim reformama, a spominje se mogućnost preventivnog napada Njemačke na Francusku, pod nazivom „Rat na vidiku“.⁶³ U članku je pisalo, ukoliko Francuska ne poništi zakon rat će biti na vidiku.⁶⁴ Bismarck je vjerojatno znao za članak s kojim je htio uplašiti Francusku i odvratiti je od ekstenzivnog naoružavanja. Međutim, učinak je bio suprotan: sve su europske sile stale na stranu Francuske, koju nitko nije želio vidjeti izbačenu iz sustava, i potpuno oslabljenu.⁶⁵ Europske su se sile bojale da će Njemačka ugroziti ravnotežu snaga.⁶⁶

Krizom oko članka „Rat na vidiku“ pokazalo se da će velike sile prihvatiti Njemačku u ravnotežu snaga, samo ukoliko je ona sila koja ne traži daljnju ekspanziju, pacifistička i *status quo* sila. Potvrđene su opasnosti od izolacije i tzv. Kaunitzove koalicije ako Njemačka bude ekspanzionistička.⁶⁷ Francuski „snovi“ o vraćanju svojega prijašnjeg položaja u sustavu i vraćanju pokrajina pridobivanjem saveznika za taj cilj su srušeni. Velika Britanija i Rusija ne

⁵⁹ Za detaljnu argumentaciju vidi: James STONE, „Bismarck and the Containment of France, 1873-1877“, *Canadian Journal of History*, 29/1994., br. 2., 281-304.

⁶⁰ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 222-223.

⁶¹ E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 193-194.

⁶² A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 224.

⁶³ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 196.

⁶⁴ B. SIMMS, *Europa: Borba za nadmoć od 1453. do danas*, 221.

⁶⁵ E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 194.

⁶⁶ B. SIMMS, *Europa: Borba za nadmoć od 1453. do danas*, 222.

⁶⁷ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 197.

žele ni francusku ni njemačku prevlast u Zapadnoj Europi.⁶⁸ Bismarck je razborito reterirao i tako uspio izbjeći okruženje.

5. Liga triju careva – revitalizacija Svete alijanse ili *realpolitik*

Kroz prizmu izolacije Francuske valja promatrati i Ligu triju careva. Kao što je u prvom poglavlju pokazano, Austro-Ugarska je izgubila nadu u povratak nekadašnje slave i moći te je jedina opcija savez s Njemačkom kako bi se osigurala na Balkanu protiv Rusije.

Bismarck je jednom prilikom rekao da u poretku koji se sastoji od 5 velesila (Francuska, Rusija, Austro-Ugarska, Njemačka i Velika Britanija) treba biti na strani gdje su tri sile. Budući da je s Francuskom nemoguće sklopiti savez, a Britanija ne pristaje na stalne angažmane (politika „sjajne izolacije“) Liga triju careva jest jedina opcija, koja se uklapa u tu formulu.⁶⁹

Ministar vanjskih poslova Austro-Ugarske je umjesto Friedricha Ferdinanda von Beusta postao grof Gyula Andrassy. Zalagao se za savez s Njemačkom i to protiv Rusije zajedno s Velikom Britanijom te je Bismarcku predložio stvaranje Poljske koja bi služila kao barijera protiv Rusije. Bismarck je bio protiv takvog prijedloga zbog britanske tradicije ne ulaženja u čvrste saveze, a također su mu bili bitni dobri odnosi s Rusijom kako bi onemogućio Francuskoj jakog saveznika.⁷⁰ Njemačka nema interese koji su u koliziji s ruskim interesima, a imaju zajedničkog neprijatelja: poljski nacionalizam. Također tu je i dinastička poveznica. Vilim I. je bio u bliskim odnosima sa svojim nećakom, ruskim carom Aleksandrom II. te je pokušaj rata s Rusijom mogao, lako rezultirati otpuštanjem Bismarcka.

Sam Bismarck rekao je 1888. da Njemačka nema nikakve koristi od rata s Rusijom, a čak i kad bi pobijedili imali bi trajnog neprijatelja na istočnim granicama (vjerojatno revolucionarnog).⁷¹ Franjo Josip I. je u rujnu 1872. posjetio Berlin, a pridružio mu se i ruski car Aleksandar II. Svoj su sastanak predstavili kao „demonstraciju protiv revolucije.“⁷² Sporazum je potpisan iduće godine 6. lipnja 1873., u Beču između Austro-Ugarske i Rusije.⁷³ Njemačka se sporazumu priključila u listopadu te se time ispunio Bismarckov ultimativni cilj izolacije Francuske, a monarhijskom se bloku približila i Italija, nakon posjeta Viktora

⁶⁸ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 225.

⁶⁹ H. KISSINGER, *Diplomacija*, 122.

⁷⁰ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 218-219.

⁷¹ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 194-196.

⁷² A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 219.

⁷³ Tekst tzv. Schonbrunskih konvencija glasi: „Njihova veličanstva obećavaju jedno drugom da pregovaraju, čak i kada interesi njihovih država vode sporovima, a zbog specijalnih pitanja, tako da ovi sporovi ne zamraču obzire višeg reda koje Veličanstva imaju pri srcu“. A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 220. Očito je da je da se pod „obzirima višeg reda“ misli na konzervativnu solidarnost protiv revolucionarnih pokreta.

Emanuela II. Berlinu. Važno je istaknuti da Liga triju careva nije dio Bismarckovog sustava saveza, niti je on inicijator. U 70-ima, dok austrijsko-ruski antagonizam još uvijek nije postao neprevladiv, Bismarck je preferirao pasivnost i prepuštao inicijativu za formiranje saveza drugim silama.⁷⁴

A. J. P. Taylor smatra da Liga triju careva nema veze s monarhijskom solidarnošću, odnosno da je savez pragmatičan, a ne ideološki. Taylor napominje da je savez formalno usmjeren protiv radničke internacionale, koja je tada na umoru. On smatra da je Europa rijetko kad bila dalje od revolucije nego u periodu 1871.-1875. Prema njemu je „konzervativna solidarnost praktično samo značila da Austro-Ugarska neće poticati na nemire Poljsku, a Rusija balkanske Slavene“.⁷⁵ S takvom se ocjenom slaže i Kissinger koji smatra da „nakon ujedinjenja Njemačke i Italije veliki ideološki ciljevi iz prve polovine 19. stoljeća gube svoju ujedinjujuću moć. Nacionalizam i revolucionarni republikanizam više ne ugrožavaju europski poredak. Nacionalizam postaje općeprihvaćeno uređenje, pa vladari Rusije, Pruske i Austrije imaju sve manje razloga za zajedničku obranu“.⁷⁶

Bridge i Bullen pak zastupaju suprotno stanovište. Smatraju da upravo zbog Pariške komune iz 1871. postoje strahovi od revolucije te da je Liga triju careva imala snažan element monarhijske solidarnosti.⁷⁷

Valja istaknuti da nije riječ o promjeni u Bismarckovom shvaćanju međunarodnih odnosa. Bismarck se nije vratio na načela Svete alijanse te zasigurno ne bi sklopio savez zbog „monarhijske solidarnosti“ *per se*, već zbog strateških razloga. Ovdje je takav savez bio jedini logičan za izolaciju Francuske i pokušaj izbjegavanja sukoba između Austro-Ugarske i Rusije. Bismarck, osobno iznimno konzervativan, je svakako preferirao bliskije odnose s konzervativnim državama i režimima, no čini se teško prihvatljivim da bi Bismarck bio u savezu s nekom državom, samo zbog ideološke podudarnosti, ukoliko se taj savez ne bi podudarao s državnim interesima. Uostalom, upravo je Bismarck ušao 1866. u rat s konzervativnom Austrijom, jer se to uklapalo u državne ciljeve. Imajući to u vidu tvrdnja Bridgea i Bullena, ne čini se uvjerljivom.

Liga triju careva je bila fragilan savez zbog niza razloga. Primjerice, svatko je od potpisnika imao svoje interese te prema njima tumačio što bi sporazum trebao predstavljati i koju korist iz njega izvući. Austro-Ugarskoj je to zaštitni mehanizam uperen protiv Rusije, dok

⁷⁴ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 195.

⁷⁵ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 219.

⁷⁶ H. KISSINGER, *Diplomacija*, 126.

⁷⁷ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 179.

je Rusija, potpuno obrnuto, smatrala da će savezom dobiti Njemačku na svoju stranu u slučaju konfrontacije s Austro-Ugarskom. Također, Rusija i Njemačka su imale vojnu konvenciju, ali bez političkog sporazuma, dok su Rusija i Austro-Ugarska imale politički sporazum, bez vojne konvencije.⁷⁸

Dakle, savez je bio pasivan. Trebao je obuzdati same saveznice u ratu jednih protiv drugih, a ne aktivno sudjelovati u akcijama protiv treće sile. Može se reći da je riječ o trećem tipu saveza (prema Schroedorovoj tipologiji), koji su mogući kada nestanu *corps intermediare*. Odnosno onom, u kojem su sile u savezu, jer bi inače bile u ratu.

6. Njemačka i istočno pitanje – Velika istočna kriza 1875. – 1878.

Kao što je već rečeno, suština je Bismarckove vanjske politike očuvanje *statusa quo* u Europi. Sukladno tome cilj je Njemačke vanjske politike prebacivanje sukoba velikih sila na izvaneuropska pitanja. Time bi Njemačka izbjegla opredjeljivanje za pojedinu stranu u sukobu, budući da sukob ne bi bio u Europi, već u prostoru gdje je njemački interes nepostojeći.

O njemačkom interesu za prostor pod vlašću Osmanskog Carstva dovoljno govori Bismarckova izjava iz 1876. za vrijeme Velike istočne krize kada je rekao da sve dok ne vidi interese Njemačkog carstva, nije vrijedno riskirati zdrave kosti pomeranskog mušketa. ⁷⁹

Kako bi fokus velikih sila „maknuo“ sa središta kontinenta i usmjerio ga na periferiju poticao je velike sile da zauzimaju kolonije i protektorate nad područjima pod vlašću Osmanskog Carstva. Godine 1876. predlagao je da Velika Britanija preuzme protektorat nad Egiptom, a Francuska nad Tunisom. Drugi je cilj takve politike bilo izazivanje konfrontacije velikih sila oko perifernih/kolonijalnih pitanja. U takve kalkulacije bila je uključena i mogućnost podjele teritorija Osmanskog Carstva među europskim silama, pri čemu Bismarck nije uzimao u obzir interese i želje balkanskih naroda.⁸⁰ Bismarckov stav o „težnjama“ balkanskih naroda dobro sažima sljedeća sentenca: „Tim ovcokradicama treba jasno dati na znanje, da europske vlade nemaju nikakva razloga upregnuti se u kola njihovih strasti i neprijateljstava“.⁸¹

Međutim, njemački saveznici u Ligi triju careva imali su potpuno oprečne interese na Balkanu te je upravo na tom „perifernom“ pitanju lako moglo doći do propasti Lige triju careva.

⁷⁸ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 219-220.

⁷⁹ Mustafa GENCER, „The Congress of Berlin (1878.) in Context of the Ottoman-German Relations“, *International Periodical for History and Social Research*, 6/2014., br. 12, 296.

⁸⁰ Isto, 296-297.

⁸¹ H. KISSINGER, *Diplomacija*, 139.

Naime, Bismarck je Austro-Ugarsku izbacio iz Njemačke te ona, zapravo nema drugu interesnu sferu osim Balkana. Stoga je politika Austro-Ugarske bila spriječiti savez novih država i iredentističkih pokreta na Balkanu s Rusijom, a to se moglo postići samo očuvanjem i učvršćivanjem političkog i ekonomskog položaja na Balkanu. Ti, zapravo, u naravi defenzivni potezi Austro-Ugarske su izazivali uznemirenje u Rusiji. Cilj je Rusije bio da Balkan te Bospor i Dardaneli ne smiju pasti pod kontrolu nijedne, potencijalno neprijateljske, sile. Dakle, to nije bio izraz panslavenskih težnji, već činjenice da sila koja kontrolira Balkan ima moć presjeći Rusiji pristup Sredozemnom moru. Taj je pak pristup bio vitalan za ruski izvoz žita, a prihodi su od tog izvoza bili ključni za pokretanje industrijalizacije i financiranje vojske. Zapravo je riječ o sukobu dvije defenzivne koncepcije, koje su time učinile problem toliko opasnim. Da je riječ bila o ekspanzionističkim koncepcijama, mogućnost dogovora bila bi lakša, smatraju Bridge i Bullen. Dakle, ključni interesi i Austro-Ugarske i Rusije, nužni za očuvanje njihovog statusa u međunarodnim odnosima bili su suprotstavljeni te zbog toga nitko od njih nije mogao odstupiti.⁸²

Godine 1875. u srpnju su se pobunili seljaci u Hercegovini, a nakon njih izbila je 1876. i puno šira pobuna Bugara. Bismarck nije htio podržati ni Rusiju ni Austro-Ugarsku (zbog već eksplicitiranog stajališta), što je imalo utjecaja na to da one zajednički rješavaju krizu, koja je u početku uspješno suzbijana unutar Lige triju careva, iako je Bismarck prepustio rješavanje krize Austro-Ugarskoj i Rusiji.⁸³ Tako je u 1876. Liga triju careva je uputila Berlinski memorandum s pozivom Osmanskom Carstvu da prekine represiju.⁸⁴

Nakon što je Osmansko Carstvo odbila Londonske protokole 31. 3. 1877., koji su od Osmanskog Carstva zahtijevali samo da implementira određene reforme i prava za kršćanske podanike, Rusija mu je objavila rat.⁸⁵

U tom se trenutku činilo da sve ide po njemačkom planu. Njihovi saveznici su bilateralno suzbijali krizu te Njemačka nije prisiljena izabrati između svoja dva ključna saveznika, a Rusija se konfrontira s Velikom Britanijom oko „perifernog pitanja“, budući da je britanski cilj očuvanje britanskog carstva, kako bi se spriječio izlaz Rusije na Sredozemlje.

Međutim, demokratizacija politike i utjecaj javnog mnijenja promijenit će dotadašnje odnose između velikih sila. Točnije, dolazi do porasta utjecaja javnog mnijenja na vođenje

⁸² F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 191-192.

⁸³ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 234.-235.

⁸⁴ H. KISSINGER, *Diplomacija*, 139.

⁸⁵ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 202-204.

politike. U Rusiji su to panslavenski krugovi utjecajni u tisku, inteligenciji i politici, koji će povezani sa željom balkanskih naroda za neovisnosti, poremetiti sklad unutar Lige triju careva.

Utjecaj javnog mnijenja na vanjsku politiku i diplomaciju je do kraja 19. stoljeća postao važan faktor u Europi, neovisno o uređenju države. Ulogu u tome imaju: rast pismenosti (masovno obrazovanje), razvoj jeftinog novinstva i politizacija vanjske politike u predizborne svrhe. Na važnost javnog mnijenja ukazuje i činjenica, da je od 1886. francusko ministarstvo vanjskih poslova imalo sekciju zaduženu za izvještavanje o stranim medijima.⁸⁶

U tom kontekstu treba promatrati i odnose Njemačke i Rusije te Austro-Ugarske i Rusije. Većina je ruskog „establishmenta“ i utjecajnih diplomata poput Aleksandra Gorčakova i Pjotra Šuvalova⁸⁷ bila za savez s Njemačkom, kao i sam car koji je bio rodbinski povezan s njemačkom dinastijom. Nadalje, Rusija je upravo od Njemačke kupovala industrijske proizvode kojima je oskudijevala. No, postojala je diskrepancija između „narodnih“ težnji i stava elite.⁸⁸

Primjerice, ruski novinski magnat M. N. Katkov, smatrao je još dok Njemačka nije bila ujedinjena, da je glavni neprijatelj Rusije Pruska, „čije je zagovaranje njemačkog cilja smrtna prijetnja na Balkanu i bliže kući.“⁸⁹ Nadalje, ruski general Rostislav Fadejev u svom *Mnijenju o istočnom pitanju* napisao je da „Put u Konstantinopol sada ide kroz Beč“. Kad je Njemačka ujedinjena, Katkovljeve *Moskovske vijesti* i novine *Glas*, dvije najutjecajnije tiskovine osudile su „diktat Pruske u Europi“ i tvrdile da „nezadrživa i prirodna sklonost tjera Njemačku na put osvajanja“.⁹⁰ Dakle, Rusija je bila u savezu s državama, prema kojima je velik broj intelektualaca, većina tiskovina i dio interesnih krugova osjećao najveći *odium*. Ruski car, iako apsolutistički vladar, neće moći zauvijek kontrolirati sve jači utjecaj tih grupacija.

Upravo je pritisak spomenutih krugova imao ulogu u ruskom unilateralnom nametanju Sanstefanskog mira Osmanskog Carstvu, koji nije bio sukladan dogovoru s Austro-Ugarskom. Upravo je Nikolaj Pavlovič Ignjatijev, diplomat u Carigradu koji nije pripadao pronjemačkoj struji, napisao Sanstefanski ugovor kojim je stvorena Velika Bugarska, ruska satelitska država

⁸⁶ Jeremy BLACK, *A History of Diplomacy*, London: Reaktion Books, 2010., 166-167.

⁸⁷ U Rusiji su na dvoru postojale dvije struje: konzervativni pronjemački diplomati i nacionalisti koji su bili za savez s Francuskom. A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 298.

⁸⁸ Sam je Bismarck bio svjestan toga ustvrdivši: „Car je osobno dobronamjeran. Njegovi ministri su razboriti i naginju konzervativnoj politici, ali bi li imali snage oduprijeti se pritisku strasnog narodnog zanosa ako jednom popuste stegu. Ratna grupacija je jača u Rusiji ma gdje drugo“. A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 267.

⁸⁹ B. SIMMS, *Europa: Borba za nadmoć od 1453. do danas*, 212.

⁹⁰ Isto, 216.

s izlazom na Egejsko more.⁹¹ Velika Britanija i Austro-Ugarska nisu mogle dozvoliti takvo jednostrano maksimalističko prekrajanje granica te je Rusija morala reterirati.

Velika Britanija i Rusija su se sporazumjele oko ključnih pitanja prije početka kongresa u Berlinu koji je trebao razriješiti „istočno pitanje“. Upravo je od Bismarcka zatraženo da organizira kongres. On je to nevoljko prihvatio, budući da je znao da će Rusija smatrati da ju nije „dovoljno“ podržao.⁹²

Svoju je ulogu Bismarck opisao kao ulogu „poštenog brokera“, aludirajući na to da Njemačka nema izravne interese u pitanjima kongresa. Sukladno takvoj politici, Bismarck je odbio Andrassyjeve zahtjeve za djelovanjem s Britancima protiv Rusa, a odbio je i stati na stranu Rusije protiv Austro-Ugarske te je potvrdio svoju neutralnost.⁹³ Ta se neutralnost zapravo očituje u politici ekvidistance spram Austro-Ugarske i Rusije, budući da su to ključni saveznici, a podupiranjem jedne strane izgubio bi drugu kao saveznika.

U takvom manevriranju, kojim je pokušao zadovoljiti i Austro-Ugarsku i Rusiju (Rusiju je podupro u zahtjevima za Besarabijom, a Austro-Ugarsku u pogledu Bosne i Hercegovine)⁹⁴ jedini je stvarni gubitnik bilo Osmansko Carstvo. Bismarck je rekao osmanskom delegatu da budući da su potpisali Sanstefanski mir nemaju pravo govoriti. Mir i ravnoteža u Europi uspostavljeni su na štetu Osmanskog Carstva i balkanskih naroda.⁹⁵

7. Raspad saveza s Rusijom i novi sustav saveza

Iako je Bismarck na kongresu skoro svaku izjavu započinjao sa „Njemačka koja nema nikakav izravan interes u istočnom pitanju“⁹⁶, činjenica da nije stao na rusku stranu imala je reperkusije na rusko-njemačke odnose.

Ruski tisak je za glavnog krivca ruskog neuspjeha na kongresu smatralo Bismarcka. Panslavenski tisak je nazvao kongres „europskom koalicijom protiv Rusije pod vodstvom kneza Bismarcka“. Ruski je pak, panslavenski publicist Ivan Aksakov opisao kongres kao: „ništa drugo nego otvorenu zavjeru protiv ruskoga naroda... uz popustljivost vlastitih predstavnika

⁹¹ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 204.

⁹² H. KISSINGER, *Diplomacija*, 135.

⁹³ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 246-247.

⁹⁴ H. KISSINGER, *Diplomacija*, 137.

⁹⁵ M. GENCER, „The Congress of Berlin (1878.) in Context of the Ottoman-German Relations“, 299-300.

⁹⁶ H. KISSINGER, *Diplomacija*, 136.

Rusije“.⁹⁷ U Rusiji je vladalo mišljenje da su Rusi svojim neutralnim držanjem omogućili ujedinjenje Njemačke, a sada su Nijemci iskazali nezahvalnost.⁹⁸

Međutim, postojali su razlozi drukčije prirode, koji su imali, vjerojatno presudniji utjecaj na raskid rusko-njemačkog saveza. Naime, Rusi su 1878. podigli carine na uvoz proizvoda iz Njemačke, kako bi potaknuli unutarnji industrijski razvoj.⁹⁹ Također, unutarnje prilike u Njemačkoj utjecale su na razvoj rusko-njemačkih odnosa, kao i međunarodni gospodarski trendovi.

Seljaci koji su u Njemačkoj bili zagovornici slobodnog tržišta zbog izvoza velikih količina žita u Englesku, prihodom od kojeg su uvozili poljoprivredne strojeve iz Engleske, sada su dobili prijetnju u vidu, jeftinog, konkurentskog žita iz Rusije i Sjeverne Amerike.¹⁰⁰ Formiraju se interesne grupe¹⁰¹ poljoprivrednika i industrijalaca svugdje u svijetu pogođenih depresijom iz 1873., kako bi lobirali za svoje interese.¹⁰² Taj je ekonomski razvoj, jako ugrožavao položaj i *junkera* i seljaka. Gradnjom ruske željeznice i pojavom jeftinog žita s američkog kontinenta, Njemačka bi poljoprivreda bez carina, kao i Engleska, bila uništena. Njemačka bi postala potpuno industrijalizirana. Žito je bilo važno za autarkično vođenje rata, a seoska je zajednica, smatrao je Bismarck nužna za očuvanje konzervativnih vrijednosti.¹⁰³ A. J. P Taylor opisuje Bismarckovu Njemačku kao sustav u kojem je vojna moć bila u rukama *junkera*, ekonomska moć u rukama kapitalista i državna moć u Bismarckovim rukama.¹⁰⁴ Da bi očuvao takvo stanje bilo je nužno sačuvati poljoprivredu.

Dolazi do promjene u redovima Bismarckovih saveznika od slobodnotržišnih Nacionalnih liberala prema konzervativnoj koaliciji. Za tu protekcionističku koaliciju, očuvanja privilegija svoje junkerske klase trebala mu je podrška katoličke stranke *Zentrum*¹⁰⁵, koji je bio protekcionistički, u smislu zalaganja za uvođenje carina na uvoz.. Kako bi pridobio *Zentrum* na

⁹⁷ B. SIMMS, *Europa: Borba za nadmoć od 1453. do danas*, 223.

⁹⁸ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 210.

⁹⁹ Rusko-njemačka trgovina je otprilike izgledala tako da su Rusi Nijemcima prodavali žito, a Nijemci gotove proizvode koje predindustrijska Rusija nije mogla proizvesti. Protekcionistički potez ruske vlade nije nimalo neuobičajen za ovo razdoblje, a koristile ga je kroz povijest većina zemalja prije nego što su ušle u industrijalizaciju. Također velikom je depresijom 1873. završila era ekonomskom liberalizma, a započela era protekcionizma. Nakon 1875. raste nepovjerenje spram tržišnih mehanizama i Smithove „nevidljive ruke“. Vidi: Eric John HOBBSAWM, *The Age of Empire*, London: Abacus, 2014., 38-39, 54.

¹⁰⁰ M. KITCHEN, *A History of Modern Germany 1800 – 2000*, 146.

¹⁰¹ U Njemačkoj je primjerice Središnja asocijacija njemačkih industrijalaca (Zentralverband Deutscher Industrieller) osnovana 1876.(M. KITCHEN, *A History of Modern Germany 1800 – 2000*, 146.

¹⁰² E. J. HOBBSAWM, *The Age of Empire*, 38.

¹⁰³ A. J. P. TAYLOR, *The Course of German History: A survey of the development of German history since 1815*, 143.

¹⁰⁴ Isto, 137.

¹⁰⁵ Vođa *Zentruma*, Windhorst je imao, primjerice, izrazito rusofobne stavove. Također birači *Zentruma* su iz društvenih grupa koje su se zalagale za protekcionističke mjere. E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 202.

svoju stranu, Bismarck je ublažio odredbe *Kulturkampf*a. Na izborima 1878. Nacionalni liberali su pali sa 128 na 99 zastupnika, a formirana je protekcionistička koalicija: konzervativaca, *Zentruma* i 1/4 Nacionalnih liberala.¹⁰⁶ Godine 1879. sukladno pobjedi koalicije uvedene su povećane carine, s namjerom zaštite njemačke poljoprivrede od uvoza ruskog žita.¹⁰⁷ Nadalje, Njemačka je uvela rigoroznije veterinarske kontrole, kojima je ograničen uvoz ruske stoke, čime je kulminirao carinski rat. Dana 15. kolovoza. 1879. car Vilim je od svog nećaka dobio pismo u kojem su navedeni prigovori na njemačku vanjsku politiku, a u pismu Aleksandar II. piše da daljnje pogoršavanje odnosa može dovesti do rata u budućnosti.¹⁰⁸ Tim je činom na simbolički način označen raskid njemačko-ruskog partnerstva.

Bismarck je došao do zaključka, nakon raskida s Rusima, da pasivna politika u kojoj je prepustio drugima inicijativu, iščekujući pogoršanje njihovih odnosa na periferiji, nije najbolje rješenje za njemački položaj. Sada će Njemačka stupati u čvrste saveze, s istom namjerom kao i prethodnih godina: izolirati Francusku. Po prvi puta Bismarck osjeća opasnost od Rusije, što će ga potaknuti da sam formira mrežu saveza u Europi i putem njih kroji europsku politiku. Nadalje, u Beču je Andrassy dao ostavku, a u Austriji je na vlasti bila nova klerikalna vlada, koja je kod kuće provodila proslavensku politiku, a Andrassy je strahovao da će provoditi u vanjskoj prorusku i antinjemačku. Budući da su bili klerikalni, postojala je mogućnost (u Bismarckovim očima) koalicije s Francuskom.¹⁰⁹ Prije je Bismarck provodio politiku, koja je prema Kissingeru ekvivalent politike „sjajne izolacije“. Ta se politika sastoji u nesklapanju saveza i u određenom trenutku podržavanja strane koja će najbolje služiti interesima države. U takvom shvaćanju savezništva ograničavaju slobodu. Sada je Njemačka prejak da bude taj „jezičac na vagi“. Ako bi ostala po strani mogla bi biti okružena. Nadalje ne postoji više sigurna podrška Rusije, koju je Pruska imala. „Njemačka je bila div u potrazi za prijateljima“, navodi Kissinger. Esencija je nove Bismarckove strategije u povezivanju s više zemalja od svih protivnika. Tada se saveznik može odabrati sukladno okolnostima u određenom trenutku. Cilj je takvih saveza sprječavanje potencijalnih protivnika u sklapanju saveza i ograničenje djelovanja samih njemačkih partnera. Da bi uspjela takva politika, Njemačka će biti u boljim odnosima sa svakim od partnera, no što su oni međusobno.¹¹⁰

¹⁰⁶ M. KITCHEN, *A History of Modern Germany 1800 – 2000*, 146.-147.

¹⁰⁷ Isto, 167.

¹⁰⁸ E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 212.

¹⁰⁹ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 212.-213.

¹¹⁰ H. KISSINGER, *Diplomacija*, 138.

Čvršći savez s Austro-Ugarskom jedino je preostalo rješenje. Time bi se spriječilo povezivanje Francuske i Austro-Ugarske i dobio saveznik u slučaju iznimno nepoželjnog rata s Rusijom.

Bliže povezivanje s Austro-Ugarskom, također bi pozdravilo njemačko javno mnijenje (za razliku od povezivanja s Rusijom). U osmom mjesecu su se u Gasteinu susreli Bismarck i Andrassy, a Dvojni je savez na pet godina potpisan u Beču 7. 10. 1879. Uvjeti su ostali tajni, iako ne i postojanje samog sporazuma.¹¹¹ Bismarck je cara uvjeravao, da će Austro-Ugarska, ukoliko ne sklopi sporazum s Njemačkom, sklopiti savez s Francuskom, čime bi postojala mogućnost Kaunitzove koalicije. Car je bio u bliskim odnosima s nećakom (ruskim carom) te je još uvijek vjerovao u monarhijsku solidarnost. Bismarck je zaprijetio ostavkom, a car na to abdikacijom, na što je Bismarck zaprijetio kolektivnom ostavkom pruske vlade te je car naposljetku ipak popustio.¹¹²

Kitchen smatra da je Bismarck u brzini *ad hoc*, sklopio sporazum. Naime, Austro-Ugarska je defenzivni karakter sporazuma mogla koristiti za ofenzivne svrhe. Primjerice Austro-Ugarska je mogla isprovocirati Rusiju da uđe u sukob. Tim bi se savezom, kako je isticao Vilim I. povećala mogućnost francusko-ruskog saveza i opasnosti rata na dva fronta.¹¹³ A. J. P. Taylor također smatra da su „opasnosti“ od savezništava protiv Njemačke bili nerealni (i francusko-austrijski i rusko-francuski). Dvojni je savez u tom pogledu bio kontraproduktivan: povećao je šansu za savez Francuske i Rusije, koja nije ni tada bila velika.¹¹⁴

Njemačka i Austro-Ugarska su imale različite intencije pri potpisivanju sporazuma. Austro-Ugarska je samo htjela učvrstiti položaj protiv Rusa na Balkanu te drži savez isključivo antiruskim. Njemačka pak tim potezom želi primorati Rusiju (izazvavši kod nje paniku) na razgovore o obnovi Lige triju careva, koja je Bismarckov glavni cilj. Aleksandar je suočen s tom prijetnjom, doista htio popraviti odnose s Njemačkom.¹¹⁵

Smjene na poziciji ministra vanjskih poslova u Velikoj Britaniji i Rusiji pomoći će Bismarcku u ostvarenju njegovog nauma. Za ruskog je ministra vanjskih poslova postavljen pronjemački Nikolaj Giers, dok je u Britaniji 1880. na vlast došao premijer William Gladstone

¹¹¹ U slučaju ruskog napada potpisnice su se obvezale ući u rat na strani napadnute. U slučaju da je neka od potpisnica napadnuta od treće sile, druga je obvezna na benovolentnu neutralnost, ali ukoliko je ta država podržana od strane Rusije, potpisnica je dužna ući u rat. Austro-Ugarska je zapravo osigurana od ruskog napada, ali sporazum ne govori o Francuskoj. Međutim, Francuska je bila preslabla da samostalno porazi Njemačku. Za puni tekst sporazuma vidi: http://avalon.law.yale.edu/19th_century/dualalli.asp.

¹¹² E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 213.-214.

¹¹³ M. KITCHEN, *A History of Modern Germany 1800 – 2000*, 167.

¹¹⁴ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 253.

¹¹⁵ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 213.-214

čiji je liberalizam Bismarck iskoristio da bi preplašio ruskog cara. Predstavio ga je kao radikala te tvrdio da Britanija nije daleko od toga da postane republika.¹¹⁶

U Beču, barun Heinrich Karl von Haymerle kao ministar vanjskih poslova, međutim, ne želi poboljšanje odnosa s Rusijom. Heymerle je odlučan u svome naumu da nastavi suradnju s Britancima po pitanju poštivanja Berlinskog sporazuma (dakle protiv Rusije). Htio je proširiti Dvojni savez u antiruski blok, koji bi činile još Italija i Britanija¹¹⁷. Bismarck je tada upozorio Haymerlea da svrha Dvojnog saveza nije podupiranje Austro-Ugarske na Balkanu. U veljači 1880. Haymerle je čvrst u svojim stavovima zbog preklapanja interesa s Britanijom na Balkanu. Naime, obje države žele očuvati položaj Osmanskog Carstva. Međutim, 1880. na vlast u Britaniji dolazi Gladstone, s izrazito antiturskom politikom. Bismarck je tada pojačao pritisak na Beč, strahujući da će Gladstone dogovorom s Rusima oko Afganistana, poduprijeti rusku ekspanziju na Balkanu, što bi dodatno antagoniziralo rusko-austrijske odnose i moglo dovesti do rata. Haymerle popušta, isključivo zato što britanska politika postaje protuturska. Dali su Bismarcku otvorene ruke za pregovore, koji su trebali dovesti do obnavljanja Lige triju careva.¹¹⁸

Može se reći, da je Gladstone svojom politikom doveo do formiranja nove Lige triju careva. Dvojni je savez, zapravo bio promašaj u Bismarckovoj politici, jer je Austro-Ugarska imala i britansku podršku uz njemačku te tako mogla isprovocirati sukob s Rusijom. Događaji, izvan Bismarckovog utjecaja (Gladstoneov dolazak na vlast u Velikoj Britaniji) su „spasili“ Bismarckovu koncepciju europskog poretka.

U ožujku 1881. ubijen je ruski car. Bismarckov narativ o radikalizmu Gladstonea¹¹⁹, vjerojatno je imao utjecaj na ruski pristup obnovljenoj Ligi triju careva. Događaj se uklapao u

¹¹⁶ E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 214.-215.

¹¹⁷ Velika je Britanija podržala Dvojni savez. Benjamin Disraeli je na Bismarckovo pitanje što će Britanija učiniti u slučaju konflikta na Balkanu odgovorio da će „Francusku zadržati u miru“. Iz tog se odgovora iščitava problematičnost britanskih angažmana iz njemačkog rakursa. Britanija bi je formalno podržala i poslala mornaricu, ali ne i vojsku, te bi Njemačka podnijela teret ratovanja bez koristi. Da su Britanci kopnena sila, Austro-Ugarskoj ne bi trebali Nijemci protiv Rusije. Te su činjenice spriječile anglo-njemački savez 1879. Zapravo se Njemačka, dovela u tešku situaciju jer Britanija ne bi bila jamac Austro-Ugarskoj na Balkanu znajući da je Njemačka obvezatna pomoći. A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 256.-257.

¹¹⁸ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 214.-216.

¹¹⁹ Bismarck je prezirao Gladstoneov liberalizam i idealističko vođenje vanjske politike. Smatrao je Gladstonea demagogom te je rekao: „Neka Bog zaštiti našu domovinu od ministara poput Gladstonea“ E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 226. Bismarck je vjerojatno imao nisko mišljenje o Gladstoneu i zbog toga što Bismarckov sustav na neki način zahtijeva racionalnost aktera da bi opstao, a ne ishitrenost. Također, kako je spomenuto u prvom poglavlju, sustav je sigurniji ako akteri imaju uniformnije percepcije o istom. Bismarck i Gladstone su svakako na potpuno suprotstavljenim ideološkim pozicijama. Međutim, treba biti oprezan u prihvaćanju Bismarckovih tumačenja o Gladstoneovom radikalizmu. Jedno su retorika i proklamirana načela, a drugo praktično vođenje politike (zamislimo, primjerice, da valoriziramo političare iz 21. stoljeća prema retorici iz predizborne kampanje). U nizu situacija Gladstone nije nastupao sukladno zastupanim načelima, primjerice kada je stavio pod upravu Egipat, a proklamirao prava naroda da budu sami svoji gospodari. Prije bi se moglo reći da je provodio „selektivnu

Bismarckov narativ o anarhističko-socijalističkoj¹²⁰ opasnosti te je 18. 6. 1881.¹²¹ sklopljena Liga triju careva između Austro-Ugarske, Rusije i Njemačke na tri godine.

Savez je obnovljen tajno zbog utjecaja panslavenskog tiska u Rusiji.¹²² Time je uklonjena opasnost od francusko-ruske koalicije i okruživanja Njemačke. Sporazum je dao novom caru prostor da učvrsti novi režim. Sporazum je također sukladan s promjenom vlada u Austro-Ugarskoj i Njemačkoj, odnosno s prijelazom na desnicu. Bismarck je u tom trenutku ostvario ciljeve zacrtane u memorandumu iz Bad Kissingena. Francuska je bila izolirana, eliminiran je Gladstoneov utjecaj, a sukob Velike Britanije i Rusije prelit će se u središnju Aziju te su smanjene tenzije na Balkanu, čime je spriječena najgora mogućnost za Njemačku: rat između Austro-Ugarske i Rusije.¹²³ Bismarck je ovako ocijenio savez: „ne možemo očekivati uzajamno prijateljstvo i ljubav, ali možemo biti zadovoljni, ako uspijemo živjeti u miru sa susjedima, s kojima rat ne bi samo bio zlo, kao svi ratovi, nego bi bio bez ikakve poželjne nagrade u slučaju pobjede“.¹²⁴

Novi je savez, zasigurno još manje imao veze s monarhijskom solidarnošću od prošloga. Kissinger smatra da je savez utemeljen „na temelju realpolitik“.¹²⁵ U samom dokumentu, za razliku od prethodnog nema govora o revolucionarnoj prijetnji i solidarnosti, već su utanačene stvari geopolitičke naravi. Za Njemačku je najvažnije bilo osiguravanje od francusko-ruskog saveza, koji je klauzulom o neutralnosti u sporazumu izbjegnuto. Aleksandar III. nije osjećao monarhijsku i obiteljsku povezanost s Hohenzolernima, a Marxova je internacionala propala, stoga nema revolucionarne prijetnje. Taylor zaključuje da je ugovor iz 1881. „praktičan sporazum o Bliskom Istoku, čak bez monarhističkog razmetanja“.¹²⁶

moralnost“ i bio pragmatični idealist. U pojedinim su ga situacijama britanski mediji čak optuživali za pasivnost i ne-intervencionizam. Za detaljnu argumentaciju vidi: Deryck SCHREUDER, „Gladstone as „Troublemaker“: Liberal Foreign Policy and the German Annexation of Alsace Lorraine, 1870-1871“, *Journal of British studies*, 17/1978., br. 2, 106-135.

Bismarckovo hiperboliziranje Gladstoneova „radikalizma“ poslužilo je svrsi obnavljanja Lige triju careva., a njegova averzija spram Gladstonea proizlazi iz ideoloških različitosti. Ukoliko je Gladstone bio pragmatični idealist, Bismarck je bio pragmatični konzervativac.

¹²⁰ U Njemačkoj su 1878. doneseni anti-socijalistički zakoni.

¹²¹ Sile su se obvezale na neutralnost u slučaju rata bilo koje od potpisnica, promjene u Osmanskom Carstvu su moguće samo u slučaju dogovora, a ne unilateralno nametnute. Priznato je rusko tumačenje o zatvaranju Bospora i Dardanela (usmjereno protiv Britanije). Priznato je pravo Austro-Ugarske na BiH, a Austro-Ugarska i Njemačka se neće protiviti ujedinjenju Bugarske. Za puni tekst sporazuma vidi: http://avalon.law.yale.edu/19th_century/empleagu.asp.

¹²² M. KITCHEN, *A History of Modern Germany 1800 – 2000*, 167.

¹²³ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 217.-218.

¹²⁴ E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 215.

¹²⁵ H. KISSINGER, *Diplomacija*, 139.

¹²⁶ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 260.

Prethodni je savez, zasigurno imao, barem elemente koji su se bazirali na ideološkom konsenzusu. Sadašnji je isključivo pragmatične naravi.

8. Trojni savez

Bridge i Bullen smatraju da je Liga triju careva „kamen temeljac“¹²⁷ Bismarckova sustava saveza. Bismarcku je Liga važnija od Dvojnog saveza te sve dok, Liga funkcionira Dvojni je savez suvišan. Međutim, odnosi Njemačke i Rusije neće više nikada biti srdačni kao prusko-ruski. Rusija je teško prihvaćala da više nije jači, paternalistički partner. Rusi su mislili da je Dvojni savez znak da će Nijemci u slučaju sukoba podržati ruskog protivnika. Bismarck ih je uvjeravao u defenzivnu narav saveza, ali je negativno odgovorio na njihove zahtjeve za raspuštanjem saveza.

Međutim, porast utjecaja javnog mnijenja negativno će utjecati na budućnost saveza. Budući da javna mnijenja svih triju država, „saveznike“ gledaju kao neprijatelje. Također, Odnosi Austro-Ugarske i Rusije pogoršani su nepredvidljivim ponašanjem balkanskih država. Pod pritiskom nacionalističkih težnji, balkanski vođe nisu bili pijuni velikih sila. Nadalje, nacionalističke težnje jačaju i u Rusiji i u Austro-Ugarskoj. Liga triju careva više je plod kabinetske diplomacije, a ne narodnih težnji.

U tom kontekstu valjda sagledati činjenicu da diplomacija ostaje područje u kojemu elita zadržava primat te su mnogi sporazumi ostali tajni. U Njemačkoj su od 1871. do 1914. svi veleposlanici bili aristokrati kao i 84 % diplomatskih predstavnika.¹²⁸ Simms smatra da veća uloga „naroda“ na vanjskopolitičke odluke korelira s rastom „ratobornosti“.¹²⁹ Imajući u vidu ovo razdoblje, ta je teza plauzibilna. Pogotovo uzimajući u obzir utjecaj panslavenskog tiska u Rusiji, nacionalističkog u Austro-Ugarskoj te pangermanskog u Njemačkoj. Ugovori, koji su zapravo imali pozitivan učinak na izbjegavanje sukoba morali su ostati tajni.

Inkongruentnost stava vladajuće elite i javnog mnijenja dobro oslikava slučaj bosanske pobune 1881.-82. zbog uvođenja obveznog novačenja. Ruska vlada nije kritizirala akciju austrijske vojske, dok ju je ruski panslavenski tisak žestoko kritizirao, a ministar unutarnjih poslova Ignjatijev ništa nije učinio da to spriječi. General Skobelev je u siječnju 1882. održao žestoke govore u Petrogradu, Beogradu i Parizu gdje je pozvao na savez Francuske i Rusije te napao austrougarsku akciju u Bosni. Car se bojao opozvati Skobeleva u Rusiju, te je to učinio

¹²⁷ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 219.

¹²⁸ J. BLACK, *A History of Diplomacy*, 172.

¹²⁹ B. SIMMS, *Europa: Borba za nadmoć od 1453. do danas*, 225.-226.

tek nakon 6 mjeseci.¹³⁰ Car je nakon afere smijenio panslavene, a pronjemački Giers je u travnju 1882. postao ministar vanjskih poslova, dok je utjecaj istaknutog panslavena Ignjatijeva u potpunosti nestao.¹³¹

Kriza je pokazala nedostatke Lige triju careva, pogotovo ako bi car jednom morao popustiti pritiscima. Također, Rusija je dugoročno nestabilan partner budući da njezina vanjska politika izrazito ovisi o samoj личности cara, koji ima apsolutističke ovlasti.

Vidjevši nakon Skobelevljeve afere nestabilnost i nepouzdanost saveza s Rusijom, Bismarck je odlučio učvrstiti svoj rezervni savez (Dvojni savez) s novom saveznicom – Italijom. Povezana s ulaskom Italije u Trojni pakt je i Bismarckova politika prema Francuskoj, iako to vjerojatno nije bilo intencionalno, Bismarck je želio francuski revanšizam odvući od Alzacea i Lorrainea. Rekao je „Ja hoću da vaše oči okrenem od Metza i Strasbourga pomažući vam da potražite satisfakciju negdje drugdje“. Stoga je Bismarck poticao Francuze da zauzmu Tunis, kojeg su Francuzi i okupirali. Time su pogoršani odnosi između Francuza i Talijana, koji su postali za dugo vremena (do Prvog svjetskog rata) rivali na Mediteranu.¹³²

Italija, koja je tražila svoje mjesto u europskog poretka velesila te joj je Francuska bila glavni rival (nakon zauzimanja Tunisa), je tražila saveznika. Austro-Ugarska i Njemačka su odbijale talijanske zahtjeve sve do Skobelevljeve afere, da bi onda unutar tjedan dana, nakon afere sklopili savez s Italijom. Trojni savez je isto bio defenzivnog karaktera: u slučaju francuskog napada na Italiju, centralne su sile trebale pomoći, a Italija u slučaju francuskog napada na Njemačku, a sve su tri trebale pomoći u slučaju rata s dvije sile. Zajamčena je neutralnost u slučaju rata s jednom silom. Talijani su sporazumu dodali paragraf koji kaže da savez nije usmjeren protiv Engleske, zbog ranjivosti talijanske obale spram britanske mornarice.¹³³

Izolacija Francuske sada je potpuna, a Bismarckov plan je ispunjen: ima sklopljene saveze sa svim mogućim francuskim partnerima. Austro-Ugarska je osigurana od rata na dva područja u slučaju rata s Rusijom. To dakako, koristi i Njemačkoj u slučaju toga rata te Trojni savez učvršćuje Dvojni savez kao (snažnija) rezerva za Ligu Triju careva. Jedina, potencijalno negativna odredba (za Njemačku) sporazuma je to što su se obvezali dati potporu Italiji u slučaju francuskog napada. Međutim, vrlo su mali izgledi da bi Francuska napala, znajući da ju očekuje rat s tri države, koji bi, vrlo je izgledno, izgubila.

¹³⁰ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 220.-221.

¹³¹ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 264.

¹³² Isto, 262.-263.

¹³³ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914*, 221.-223.

Godine 1883. postojale su glasine o ruskoj invaziji Bugarske te je Rumunjska zatražila savez s Austro-Ugarskom i sklopljen je tajni defenzivni savez. Austro-Ugarska si je osigurala krilo. Time je do kraja utvrđen Dvojni savez u slučaju raskida s Rusijom, a njime se i Njemačka obvezala braniti Rumunjsku.¹³⁴

Savezi su bili u kontradikciji te je drugi sustav kao što je rečeno bio osiguranje u slučaju propasti prvog. Kako sažima Taylor: „Liga je bila stvar srca, a Savez (Trojni savez, op.a.) posao kalkulacije. Njegova najdublja privrženost izražavala se starim rusko-pruskim prijateljstvom, zasnovanim na podjeli Poljske.“¹³⁵ Naravno da je Bismarck ima izrazito afirmativno mišljenje o konzervativnom poretku u europskom sustavu, ali je istodobno bio i realpolitičar te neće dogmatski biti za održanje takvog stanja, ako je ono neodrživo (pragmatični konzervativac). Međutim, monarhijska solidarnost više nije mogla biti kohezivni faktor sila niti baza za međunarodni poredak, pogotovo u eri demokratizacije politike i sve jačeg utjecaja javnog mnijenja.

Geopolitičke implikacije Lige triju careva su dalekosežne: Njemačka zajedno s Austro-Ugarskom i Rusijom apsolutno dominira središnjom i istočnom Europom.¹³⁶

Bismarck je u ovom periodu uspio postići sve svoje vanjskopolitičke ciljeve: izolirana je Francuska, sukobi su prebačeni na periferiju, a je konzervativni sistem je funkcionirao, Liga triju careva efektivno je djelovala nakon Skobelevljeve afere.

9. Njemačka i kolonijalno pitanje

Godine 1888. Bismarck je rekao jednom pristaši kolonijalizma: „Tvoja karta Afrike izgleda vrlo dobro, no moja karta Afrike leži u Europi. Ovdje je Rusija i tamo lijevo, leži Francuska, a mi smo u sredini, to je moja karta Afrike.“¹³⁷ Ukratko, sve što je slabilo Njemačku u Europi za Bismarcka je bilo suvišno.

No Njemačka se 1884. uključila u kolonijalnu „utrku“ te je 1884./1885. u Berlinu održana konferencija pod Bismarckovim vodstvom na kojoj su utvrđene zone utjecaja te su smanjene mogućnosti izbijanja sukoba zbog kolonijalnih pitanja. Bazen Konga¹³⁸ kao najbogatije područje oko kojeg se velike sile nisu mogle dogovoriti pripao je belgijskom kralju

¹³⁴ F. R. BRIDGE., R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. – 1914.*, 224.

¹³⁵ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 267.

¹³⁶ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 254.-255.; F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914*, 226.

¹³⁷ E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 228.

¹³⁸ Bismarck se bojao da bi Kongo mogao postati izvor vojnika za Francuze koji bi ih koristili protiv Njemačke u Europi. B. SIMMS, *Europa: Borba za nadmoć od 1453. do danas*, 227.

Leopoldu na Berlinskoj konferenciji.¹³⁹ Sentenca s početka poglavlja pokazuje da se Bismarck nije htio miješati u kolonijalne sporove, kako bi izbjegao bespotrebni ulazak u sukobe s nekom silom. Podupirao je francuski zahtjev za Tunisom i britansku okupaciju Egipta. Ta se politika pokazala iznimno uspješnom: Francuska je Italiji postala glavni suparnik. Velika je Britanija 1882. okupirala Egipat, što će za rezultat imati pogoršanje odnosa između Velike Britanije i Francuske. Tim je potezom Bismarck indirektno doprinjeo potpunoj izolaciji Francuske.

Međutim, 1884. Njemačka ulazi u kolonijalnu utrku. Njeno će kolonijalno carstvo obuhvaćati Njemačku Zapadnu Afriku, Njemačku Jugozapadnu Afriku, Njemačku Novu Gvineju i Njemačku Istočnu Afriku.

Postoji nekoliko utjecajnih tumačenja razloga pojave imperijalizma, tj. njegova iznenadnog širenja u zadnjoj četvrtini 19. stoljeća. Kako bi se shvatila njemačka pozicija prema kolonijalizmu navest će neka od njih. Marksistička je teorija o nastanku imperijalizma, naravno, ekonomska. Prema njoj buržoazija je morala pronaći nova tržišta za višak kapitala. Začetak te teorije je u Komunističkom manifestu. Marx i Engels u njemu pišu: „Potreba za sve raširenijim tržištima gdje će prodati svoje proizvode tjera buržoaziju preko cijele Zemljine kugle. Svuda ona mora da se ugnijezdi, svugdje da se naseli, svugdje da uspostavi veze“. Tu je tezu upotpunio i do kraja formulirao V. I. Lenjin u djelu „Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma“ iz 1917. i J. A. Hobson u djelu „Imperijalizam“ iz 1902¹⁴⁰.

Dakle, prema njima ta „nova“ faza kapitalizma rezultira imperijalizmom i teritorijalnom podjelom svijeta među velikim silama. Sve te teorije pretpostavljaju da je ekonomska „eksploatacija“ kolonija i ekspanzija bila ključna za te zemlje.¹⁴¹ Takva su objašnjenja smatraju Bridge i Bullen¹⁴² „simplicistička“. Navode da su neke imperijalističke države poput Portugala i Italije bile bez kapitala. Nadalje, imajući u vidu činjenicu da je trgovina Britanije s cijelim carstvom nakon 1880. činila samo 2,5 % ukupnog proizvoda, a Njemačke u 1913. samo 0,1% ukupne trgovine¹⁴³, marksističke teze o prirodi imperijalizma ne mogu biti plauzibilne, pogotovo u slučaju Njemačke.

¹³⁹ E. J. HOBSBAWM, *The Age of Empire*, 69.

¹⁴⁰ Britanski ekonomist John Atkinson Hobson je termin „imperijalizam“ koristio za „gospodarsku fazu u kojoj je proizvodni kapacitet neke nacije premašivao njene mogućnosti potrošnje: odatle potreba nalaženja novih i širih izlaza za robu i kapital“ Bruno BONIGIOVANNI, „Doba imperijalizma: povijesna slika“, u: Enrico Cravetto (ur.) *Kolonijalna carstva i imperijalizam (1871.-1914.)*, Zagreb: Europapress holding, 2008., 51.

¹⁴¹ E. J. HOBSBAWM, *The Age of Empire*, 60.-61.

¹⁴² F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 228.

¹⁴³ U promatranom razdoblju brojka je mogla biti manja. Navesti će još neke podatke, koji ruše takvu argumentaciju o ekonomskoj prirodi njemačkog imperijalizma. Do 1905. samo 2% njemačkog kapitala je investirano u kolonije u kojima je živjelo 6000 Nijemaca, većinom u administraciji i u svojstvu vojnika. M. KITCHEN, *A History of Modern Germany 1800 – 2000*, 169. Godine 1903. samo je 5125 Nijemaca živjelo u kolonijama, od kojih su 1567 bili vojnici i administracija. Prema: J. STEINBERG, *Bismarck: A Life*, 2011.

Uzimajući u obzir troškove pripajanja i administracije „utrka za Afrikom“ i drugi kolonijalni pothvati su vjerojatno bili trošak, a ne profit.¹⁴⁴ Postoji još jedna teorija ekonomskog uzroka, koja je prihvatljivija. Povezana je s pojavom protekcionizma na globalnoj razini, a ne „fantomskim“ širenjem tržišta. Budući da su države uvodile velike carine, smatralo se da postoji rizik zatvaranja tržišta. U uvođenju carina prednjačila je Francuska Julesa Ferryja, koji je protekcionizam držao jednim načinom sustizanja Velike Britanije i Njemačke. Francuski je protekcionizam svojim, *de facto* isključenjem drugih iz trgovine potaknuo te druge da se brzo uključe u kolonijalnu utrku. Razvio se tzv. *Torschlusspanik*, „strah od zatvaranja vrata“. To je zasigurno odigralo ulogu u prelasku s mreže neformalnih carstava na uspostavu političke kontrole.¹⁴⁵ Hobsbawm drži kolonijalizam na neki način produžetkom protekcionizma. Budući da je potrebno posjedovati kolonije zbog svijeta u kojem se međusobno suprotstavljene ekonomije natječu.¹⁴⁶ Prema njemu kapital traži profitabilno mjesto, sigurno od konkurencije kod kuće ili traži novo sigurno tržište, a to što je to većinom bilo neuspješno, ne obara tezu.¹⁴⁷

Bismarck je bio skeptičan prema tržišnoj isplativosti kolonija, a također su gore navedeni bitniji razlozi. Vjerojatno je bio uvjeren od strane interesnih grupa da kolonije mogu biti finansijski isplative te da su samodostatne, tj. da ne iziskuju dodatno trošenje za administraciju.¹⁴⁸ Čak i ako uzmemo tu tvrdnju kao istinitu, ta ekonomska objašnjenja mogu činiti samo manji dio razloga za uključanje u kolonijalnu utrku

Postoje dva objašnjenja prirode njemačkog kolonijalizma: iz vanjskopolitičkih razloga i iz unutarnjopolitičkih razloga.

Teza je britanskog povjesničara A. J. P. Taylora¹⁴⁹ da su njemačke kolonijalne aktivnosti imale za svrhu izazvati sukob Velike Britanije i Francuske te pridobiti Francusku kao njemačkog saveznika. Taylor piše: „Njegovi kolonijalni uspjesi od 1884. bili su potez u

Bismarckov prvi izbor nije bilo uspostavljanje upravljanja već mreže neformalnih carstava i podrške trgovačkim kompanijama. Također nije bilo carskih investicija već samo poticaja za poduzetnike. Hartmut Pogge von STRANDMANN, „Domestic Origins of Germany’s Colonial Expansion under Bismarck“, *Past & Present*, 1969., br. 42, 148.-150.

¹⁴⁴ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 228.

¹⁴⁵ Isto, 227.-228.

¹⁴⁶ E. J. HOBSBAWM, *The Age of Empire*, 67.

¹⁴⁷ Isto, 65.-66.

¹⁴⁸ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 232.

¹⁴⁹ Taylor također navodi i unutarnjopolitičke razloge. Razlozi nisu ni prema njemu isključivo vanjskopolitičke naravi. Međutim, navodi da javno mišljenje nije Bismarcku nametnulo kolonijalizam. A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 279. Međutim, Bismarck u pismu grofu Munsteru piše: „Ponavljam da u Egipatskoj aferi imamo samo indirektan interes, ali zbog razloga unutarnje politike, kolonijalno pitanje je vitalno za nas ... Sada javno mnijenje ističe kolonijalnu politiku toliko jako da naša pozicija vlade unutar Njemačke uvelike ovisi o njenom uspjehu. Prema: H. .P. von STRANDMANN, „Domestic Origins of Germany’s Colonial Expansion under Bismarck“, 140.

njegovoj europskoj politici. Tražio je izmirenje s Francuskom, a da dokaže svoju dobronamjernost, bio mu je potreban spor s Engleskom. (...) Bismarck nije bio zainteresiran za kolonije, već da stvara nezgode.¹⁵⁰ Bismarck je doista ušao u konfliktne zone, u kolonijama s Britancima, ali oni nisu htjeli sporove te su priznali njemačko prisustvo u Jugozapadnoj Africi. Bismarck je 1884. i predlagao „pomorsku ligu protiv Engleske“, po uzoru na sustav Napoleona I. Zbog toga su prema Tayloru Britanci prihvaćali sve njemačke zahtjeve, jer tada britanska mornarica nije bila toliko premoćna. Također je izbio spor oko podjele Nove Gvineje od siječnja do ožujka 1885.¹⁵¹

Suprotno Tayloru, H. A. Turner, tvrdi da je kolonijalna politika, kao i ekonomska, bila za Bismarcka potpuno distinktivna od politike unutar europskog sistema. Ti potezi u kolonijalnim sferama nisu imali utjecaja na saveze u Europi. Berlinska je konferencija potvrdila da su njemački interesi bliži Britancima koji su bili usmjereni prema slobodnom tržištu nego Francuzima koji su bili usmjereni prema protekcionizmu. Nadalje, Francuzi nikada nisu htjeli antantu s Nijemcima u Europi, a nacionalisti u Francuskoj su bili protiv suradnje i u kolonijalnim pitanjima. Francuska i Britanija ostale se potpuno udaljene od Bismarckovog sustava saveza. Zaključak u vezi revanšističke Francuske je da ju treba izolirati, a sada je premijer Velik Britanije postao konzervativac Salisbury te time je postala realna britanska integracija u konzervativni sustav, što je Bismarck priželjkivao.¹⁵² Također treba imati u vidu da je francusko-njemačka kolonijalna antanta potrajala samo godinu dana (1884.-1885.).

Čak i da je Taylorova teza u većoj mjeri točna, unutrašnjopolitički razlozi čine se ključnima u njemačkoj kolonijalnoj ekspanziji i sporovima s Britanijom.

U kasnim 70-im i ranim 80-im brojna društva koja su promicala kolonijalizam su osnovana diljem Njemačke kako bi lobirala da se Bismarck uključi u kolonijalnu politiku. Dva su najvažnija društva *Kolonialverein* iz 1882. i *Gesellschaft für Deutsche Kolonisation*¹⁵³ iz 1884. s rastućim i velikim utjecajem u društvu. Tiskovina bliska vladi *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* (NAZ) podupirala je takve tendencije. Društva su osnovali većinom članovi desnog krila Nacionalnih liberala i Slobodnih konzervativaca. Upravo će oni činiti temelj nove Bismarckove koalicije u Reichstagu.¹⁵⁴

Promicanje kolonijalizma je imalo nacionalno-integracijski učinak. Bismarck je želio pridobiti desne liberala i konzervativce za novu većinu. U prosincu 1884. je u Reichstagu rekao

¹⁵⁰ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 280.-281.

¹⁵¹ Isto, 281.-283.

¹⁵² F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 232.-233

¹⁵³ Društvo je brojalo 10 000 članova. Prema: M. KITCHEN, *A History of Modern Germany 1800 – 2000*, 169.

¹⁵⁴ H. P. von STRANDMANN, „Domestic Origins of Germany’s Colonial Expansion under Bismarck“, 144.-145.

„sve vlade trebaju većinu, održavanu čvrstom snagom nacionalne ideje da bi poduzele kolonijalne i prekomorske pothvate“.¹⁵⁵ Kolonijalna politika je tako poslužila za slabljenje „lijevih liberala“, koji su bili protivnici kolonijalizma te kao poveznica između stranaka koje će poslije formirati koaliciju („savez raži i čelika“).¹⁵⁶ Bitan je segment bilo stvaranje osjećaja nacionalnog zajedništva te micanje fokusa s unutarnjih poteškoća.

Budući da je zbog protekcionističkih mjera protiv Rusije, kojom su zaštićeni proizvođači i *junker*i, porasla cijena hrane i nezadovoljstvo, trebala mu je podrška široke koalicije. Također, trebalo je izglasati nove anti-socijalističke zakone i socijalne mjere.¹⁵⁷

Bismarck je pristao na kolonijalizam tek kad je pokret postao moćan i imao izrazit utjecaj na javno mnijenje. Kolonijalnom je politikom Bismarck uspio oformiti većinu u Reichstagu. Kao što su prije lobističke skupine koje su zagovarale protekcionizam imale uspjeha, tako su sada imale i kolonijalističke. Budući da nije bilo opasnosti za ulazak u sukob s nekom silom oko kolonija, nije bilo nikakve prepreke za kolonijalizam.¹⁵⁸

Hobsbawm govori o fenomenu „socijalnog imperijalizma“: „pokušaju upotrebe imperijalne ekspanzije u svrhu smanjenja domaćeg nezadovoljstva, umjesto društvenih i ekonomskih reformi“.¹⁵⁹ Taj se fenomen može primijeniti na Njemačku. H. U. Wehler smatra da je imperijalizam imao cilj „legitimiranja *statusa quo*“, odnosno očuvanja društvene strukture onakvom kakva jest. Zahtjeve za reformama od strane, primjerice, socijalističkog pokreta, trebalo je „prenijeti“ u drugu sferu. Tako je socijalni imperijalizam imao integracijsku funkciju. Putem imperijalizma se stvara narativ o „nacionalnoj misiji“ i „nacionalnim interesima“.¹⁶⁰ U Njemačkoj je postojala „diskrepancija između društvene strukture i političkog poretka“. Upravo je socijalni imperijalizam imao ulogu katalizatora, koji je trebao neutralizirati težnje za promjenom. Međutim, Wehler napominje da se ne smije zanemariti da su ekonomski interesi mogli, opravdati imperijalizam. Također, imperijalizam je mogao biti profitabilan, doduše pojedinim skupinama.¹⁶¹

¹⁵⁵ H. P. von STRANDMANN, „Domestic Origins of Germany’s Colonial Expansion under Bismarck“, 144.-147.

¹⁵⁶ Riječ je o kolokvijalnom izrazu za savez između teške industrije i veleposjeda, tzv. „kartel državotvornih i produktivnih staleža. Jurgen REULECKE, „Od Bečkoga kongresa do početka prvoga svjetskog rata (1814.-1914.)“ u. D. Roksandić (ur.) *Povijest Njemačke*, Zagreb: Barbat, 1999., 187.

¹⁵⁷ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 231.

¹⁵⁸ H. P. von STRANDMANN, „Domestic Origins of Germany’s Colonial Expansion under Bismarck“, 143.

¹⁵⁹ E. J. HOBSBAWM, *The Age of Empire*, 69.

¹⁶⁰ Hans Ulrich WEHLER, *The German empire 1871 – 1918.*, prev. Kim Traynor, Berg: Oxford i New York, 1997., 173.-174.

¹⁶¹Isto,178.

„Popularnost“ imperijalizma, koja se kanalizirala kroz društva za kolonijalizam i sl. ima uporište i u intelektualnim strujanjima toga doba. Točnije u socijalnom darvinizmu, čija je je njemačka manifestacija pangermanizam.¹⁶²

Često se navodi i da je jedan od motiva Bismarckova „izleta“ u kolonijalizam: slabljenje pozicije anglofilnog prijestolonasljednika Fridrika Vilima., kojemu je i žena bila Engleskinja (kćer kraljice Viktorije). S njima je Bismarck imao povijest loših odnosa. Bojao se da će u Njemačku, kada prijestolonasljednik postane car, na vlast doći „Gladstoneova vlada“.¹⁶³

Ako bi Njemačka imala loše odnose s Britanijom to bi oslabilo liberalizam Fridrika Vilima (njemački prijestolonasljednik) kada bi preuzeo prijestolje.¹⁶⁴ Taylor također navodi da je prije svakih izbora: „Bismarck nastojao u zemlji steći poslušnost dizanjem pokliča: Reich je u opasnosti i to ponekad od Rusije, ponekad od Francuske, a ponekad i od socijaldemokrata. Već je igrao na kartu socijalne opasnosti i to mnogo više nego što mu je bilo potrebno. U 1884. njegova vanjska politika branila mu je da simulira opasnost bilo iz Francuske ili iz Rusije. Ostala je jedino Engleska“.¹⁶⁵

Bismarck je prekinuo sa sporovima s Britancima kad je oformljen Reichstag, a čini se da su unutrašnje razloge kolonijalizma shvaćali i Britanci, Gladstone je u pismu svome ministru vanjskih poslova Granvilleu napisao u ožujku 1884. da razumije da Bismarckovi potezi u kolonijama imaju predizbornu svrhu.¹⁶⁶

O odnosu prema kolonijama dovoljno govori činjenica da je Bismarck nakon pobjede „saveza raži i čelika“ na izborima 1887., smrti Fridriha III. 1888. i shvativši da kolonije ne stvaraju nikakvu financijsku korist, nego su teret te povećavaju ovisnost vlade o Reichstagu, sve kolonije, osim Kameruna, dao privatnim kompanijama.¹⁶⁷

Dakle, njemački je imperijalizam produkt unutarnjih kretanja u samoj Njemačkoj. Svrha njemačkog imperijalizma bila je djelovanje u nacionalno-integracijskom smislu, zatim smanjivanje socijalnog pritiska te stvaranje kohezije za novu većinu u Reichstagu koja je bila potrebna za izglasavanje novih zakona.

10. Propast Lige triju careva (Bugarska kriza)

¹⁶² Isto, 179.-181.

¹⁶³ E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 181.

¹⁶⁴ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 279.

¹⁶⁵ Isto, 278.-279.

¹⁶⁶ H. P. von STRANDMANN, „Domestic Origins of Germany’s Colonial Expansion under Bismarck“, 146.

¹⁶⁷ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 232.

Iduće će žarište i uzrok propasti nove Lige triju careva biti ponovno na Balkanu. Bugarska, koja je prema ruskim planovima trebala biti njihova satelitska država se 1883. oslobodila ruskog patronatstva. Bismarck je tada iz opreza od ruske intervencije proširio Dvojni savez na Rumunjsku da zadovolji svoju saveznicu Austro-Ugarsku.¹⁶⁸ Pokazalo se da velike sile, iako su mislile držati pod kontrolom balkanske narode, ne mogu upravljati ondašnjim nacionalnim težnjama putem satelitskih vladara. „Rep je počeo mahati psom“, kako to slikovito opisuje Mazover.¹⁶⁹

Istočna Rumelija je u rujnu 1885. proglasila ujedinjenje s Bugarskom pod knezom Aleksandrom Battenbergom, kojeg su Rusi postavili. Rusija je bila protiv spajanje Bugarske s Istočnom Rumelijom jer se Bugarska time približila Bosporu i Dardanelima, glavnom ruskom strateškom cilju. Britanija je zbog sve većih napetosti s Rusijom u srednjoj Aziji, odmah priznala Bugarsku.¹⁷⁰

Liga triju careva je u početku dobro funkcionirala (kao i u početku Velike istočne krize). Austro-Ugarska se pridržavala saveza te nije ništa poduzela kada su Rusi izveli puč protiv Aleksandra.¹⁷¹

Njemačka je također sve činila da izbjegne sukob. Bismarck je pod svaku cijenu htio izbjeći raskid Lige triju careva te je uvijek pozivao na mirno rješenje. Aleksandar od Battenberga, bugarski knez namjeravao se oženiti princezom Viktorijom, kćerkom pruskog prijestolonasljednika. Bismarck se tome energično protivio, budući da Njemačka nema interese na Balkanu, a time bi izazvao Rusiju koja bi zasigurno zaključila (ili bar panslavenski tisak) da Njemačka želi preuzeti kontrolu nad Bugarskom. Bismarckovi hereditarni neprijatelji na dvoru: prijestolonasljednik i žena mu Viktorija zalagali su se za brak, ali je Bismarck uspio dobiti podršku samoga cara. Nadalje, Bismarck je oponirao pojedinim generalima koji su zagovarali preventivni rat protiv Rusije. Njemačka time ništa ne bi dobila. Održavanje veza s Rusijom pruža mogućnost ograničavanja¹⁷² Austro-Ugarske, i obrnuto.¹⁷³

Druga bugarska kriza će se pokazati nepremostivom. Nakon što je svrgnut knez Battenberg, skupština je trebala izabrati novog kneza. Rusija se nadala knezu koji će biti njihova marioneta, a Austro-Ugarska nije htjela dopustiti tako jak utjecaj Rusije u Bugarskoj te je

¹⁶⁸ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 276.

¹⁶⁹ Mark MAZOVER, *Balkan*, prev. Krešimir Krnić, Zagreb: Srednja Europa, 2003: 121.

¹⁷⁰ C. CLARK, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914.*, 126.

¹⁷¹ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 234.-235.

¹⁷² Kad je Njemačkoj samo Austro-Ugarska ostala kao saveznik, ova ju je lako uvukla u Prvi svjetski rat. U prvom je poglavlju eksplicirana Schroederova teza. Schroeder smatra da će u takvim savezima slabiji partner pokušati iskoristiti jačega za svoje ciljeve.

¹⁷³ E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 231.-232.

prijetila ratom (uz podršku Britanaca), ako Rusija pokuša vojno okupirati Bugarsku. Skupština je za kneza izabrala Ferdinanda Saxe-Coburg-Koharyja bivšeg austrijskog vojnog zapovjednika i rođaka kraljice Viktorije. Rusi su u tome vidjeli austrougarski i britanski utjecaj u nekoć satelitskoj državi i svojoj interesnoj sferi te su posljedično protiv tog izbora.¹⁷⁴

Bismarckov je ultimativni cilj bilo izbjeći sukob između Austro-Ugarske i Rusije i pokušati održati savez. Zagovarao je podjelu Balkana na interesne sfere.¹⁷⁵ Austro-Ugarskoj je rekao da nema nikakvu obvezu prema ugovoru Dvojnog saveza pomoći joj. Bio je na ruskoj strani usprkos njemačkom javnom mnijenju.¹⁷⁶ Ponovio je svoju tezu o sferama utjecaja, po kojoj je Bugarska unutar ruske sfere, u govoru u Reichstagu 12. 1. 1887. rekao je „potpuno je svejedno tko vlada u Bugarskoj i što će s njom biti“.¹⁷⁷ Nije htio, kao ni prije slijediti balkansku politiku Austro-Ugarske.

Međutim, usprkos Bismarckovim naporima, Rusi su krivili više Njemačku, nego Austro-Ugarsku za gubitak kontrole nad Bugarskom i poraz na Balkanu. Panslavenci su govorili o ponavljanju Berlinskog kongresa te su utjecajni pojedinci, poput novinskog magnata Katkova zagovarali savez s Francuskom. Međutim, republikanska Francuska koja je udomila ruske revolucionare i podržavala Poljsku nije mogla biti prihvatljiva ruskom caru.¹⁷⁸ Tisak je širio antinjemačke stavove i prezentirao Njemačku kao čuvara austrijskih interesa na Balkanu te stoga glavnu prepreku „ruskom skrbništvu nad balkanskim Slavenima“.¹⁷⁹

Njemačko se javno mnijenje također radikaliziralo. U kolovozu 1886. utjecajni je list *Berliner Tageblatt* zahtijevao energičniju politiku spram Rusije. Vođa nacionalnih liberala Rudolf von Benningsen pozivao je na rat s Francuskom.¹⁸⁰ Bismarcku je sve teže bilo upravljati svojom mrežom saveza. Demokratizacija politike koja je dovela do zahtjeva za radikalnim rješenjima u vanjskoj politici, imala je sve veći utjecaj svugdje u Europi, pa tako i u Njemačkoj

Kako navodi Kissinger - da je funkcionirala staro poimanje ravnoteže snage, Balkan bi bio podijeljen na interesne sfere. Međutim javno mnijenje je postalo prejako te čak ni dvije autokratske države poput Austro-Ugarske i Rusije nisu mogli to sprovesti. Rusija, pod utjecajem sve jačih „panslavena“ nije mogla pristati na to da „pravoslavna braća“ pripadnu Austro-Ugarskoj, a Austro-Ugarska pak nije mogla pristati na ruske satelitske države.¹⁸¹

¹⁷⁴ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 235., 238.

¹⁷⁵ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 291.

¹⁷⁶ M. KITCHEN, *A History of Modern Germany 1800 – 2000*, 170.

¹⁷⁷ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 236.

¹⁷⁸ M. KITCHEN, *A History of Modern Germany 1800 – 2000*, 170.

¹⁷⁹ C. CLARK, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914.*, 126.

¹⁸⁰ B. SIMMS, *Europa: Borba za nadmoć od 1453. do danas*, 229

¹⁸¹ H. KISSINGER, *Diplomacija*, 140.

Još je jedan problem prijetio Bismarckovom sustavu, ali sa zapada. U Francuskoj je velik utjecaj imao ministar rata General Boulanger (1886. postao je ministar), nadimka „General revanche“ koji se zalagao za rat s Njemačkom i povrat izgubljenih pokrajina, a javno se mnijenje također radikaliziralo.¹⁸²

11. Bismarckov novi sustav saveza

Zbog Boulangerera i militarizacije Francuske te propasti Lige triju careva, Bismarck je morao uspostaviti novi sustav saveza.

Austro-Ugarska i Njemačka su razmišljale o neobnavljanju Trojnog saveza, dok je Liga triju careva funkcionirala. Liga je bila „kamen temeljac“ Bismarckovog sustava. Međutim, zbog Bugarske krize 1887. potpisano je produženje Trojnog saveza. Talijani su iznudili nove klauzule po kojima su se sve 3 sile obvezale čuvati „teritorijalni *status quo* na Orijentu, na osmanskobalnoj obali i otocima, na Jadranskom i Egejskom moru“.¹⁸³ Austro-Ugarska nije htjela obnavljanje Trojnog saveza jer bi se time Njemačkoj uzeo manevarski prostor, tj. tada bi ih Njemačka morala podržati na Balkanu. Talijani su s Njemačkom sklopili ugovor prema kojem je Njemačka obećala Italiji pomoć ukoliko Francuska pokuša „proširiti svoju okupaciju ili čak svoj protektorat ili suverenitet“ na Libiju ili Maroko, čak i u slučaju da Italija napadne Francusku u sjevernoj Africi ili Europi. Bismarckova je računica u tome sporazumu bila izuzimanje od odgovornosti u mogućem angažmanu protiv Rusije. Ako je angažiran sporazumom protiv Francuske drugi će morati djelovati protiv Rusije s kojom je Bismarck rat smatrao pogubnim. Također, mala je vjerojatnost da bi Talijani napali.¹⁸⁴ Usprkos svemu tome, to je znak da Bismarckov sustav ne funkcionira kao u prošlosti budući da je bio prisiljen popustiti daleko najslabijoj sili u Europi.

Drugi je korak bilo Bismarckovo podržavanje, iako Njemačka nije bila potpisnik, dvaju Mediteranskih sporazuma 1887. između Austro-Ugarske Monarhije, Italije i Velike Britanije. Mediteranski su savezi utvrdili (negdje je uobičajen prijevod Mediteranska antanta) *status quo* na Mediteranu. Dakle, usmjereni su protiv Rusije i Francuske. Savezi su odlično poslužili njemačkim interesima budući da je njima Francuska bila izolirana, a ruska ekspanzija na Bospor i Dardanele te Balkan može biti zaustavljena bez upliva Njemačke.¹⁸⁵ Velika Britanija koja je

¹⁸² B. SIMMS, *Europa: Borba za nadmoć od 1453. do danas*, 226.-228.

¹⁸³ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 236.

¹⁸⁴ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 295.-296.

¹⁸⁵ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 237.

vodila kroz stoljeće izolacionističku politiku s ovim se sporazumom najviše približila savezu.¹⁸⁶ Ovim se sporazumom Bismarck oslobodio odgovornosti branjenja austrougarskih pozicija na Balkanu. Ta bi „odgovornost“ bila pogubna za Bismarckovu politiku ekvidistance spram Austro-Ugarske i Rusije.

Novi je sustav zaokružen sklapanjem „Saveza o međusobnom osiguranju“ s Rusijom 18. lipnja. 1887. o kojemu njemački saveznici nisu informirani. Sporazum je predviđao neutralnost u slučaju rata bilo koje s trećom silom od potpisnica. Ofenzivni ratovi s Francuskom i Austro-Ugarskom su isključeni iz toga. Rat na dva fronta je time izbjegnut. Naravno, ukoliko Njemačka ne bude ekspanzionistička. Njemačka se po ugovoru obvezala podržati Ruse u Bugarskoj i na Bosporu i Dardanelima.¹⁸⁷ Potpisivanju sporazuma je pomoglo, što je na čelu ministarstva vanjskih poslova bio konzervativni pronjemački Giers koji je želio sklopiti sporazum s Njemačkom.¹⁸⁸ Tada iz Francuske još nisu dolazile ponude za savezom. Rusi su prvotno predložili da oni napuste Francusku, a Njemačka Austro-Ugarsku, na što je Bismarck pokazao tekst Dvojnog saveza. Rješenje je na kraju kompromisno.¹⁸⁹

Savez o uzajamnom osiguranju je imao dosta kritičara u Berlinu pogotovo zbog panslavenskog tiska i sve većih tenzija. Čak je i Herbert (državni tajnik za vanjske poslove), Bismarckov sin, sumnjao u vrijednost sporazuma. U vojnim krugovima je bilo zahtjeva za preventivnim ratom. Formirala se anti-bismarckovska koalicija. Nisu razumjeli složenost Bismarckovog sustava i unutarnje kontradikcije. Njihov je rezon bio: zašto bi Njemačka uvijek bila pacifistička i balansirala te zašto ne bi imala svoju neovisnu politiku baziranu na svojim interesima.¹⁹⁰ Uz vojne krugove za preventivni se rat zalagala i Austro-Ugarska. Time bi zasigurno Britanija svoju pomoć Austro Ugarskoj povukla. Bismarck je odbio prijedloge vojnih krugova te je ponovno govorio da je Dvojni savez defenzivan, a 1888. je objavio i njegove klauzule.¹⁹¹

Bismarck je iako ne formalno, bio u kontradiktornim aranžmanima. Savez o uzajamnom osiguranju bio je tajan, ali Bismarck nije ni bio član Mediteranske antante te nije bio obavezan podržati svoje saveznice iz Trojnog pakta u tom pitanju.

¹⁸⁶ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 303.

¹⁸⁷ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 237.-238.

¹⁸⁸ Nakon propasti Lige triju careva počelo je francusko-rusko zbližavanje. Međutim, Aleksandar III. nije imao simpatija za bulanžizam koji je odgodio francusko-ruski savez. Giers je napisao „Savez s Francuskom u ovom trenutku je potpuna apsurdnost, i to ne samo za Rusiju već i za svaku drugu državu.“ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 292., 305.

¹⁸⁹ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 299.

¹⁹⁰ C. CLARK, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914.*, 127.

¹⁹¹ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 304.

12. Gospodarski uzrok propasti saveza s Rusijom

U jednom od poglavlja bilo je riječi o carinama na uvoz žita iz Rusije koje su doprinijele raspadu prve Lige triju careva. Sada je gospodarska politika Njemačkog carstva još više pridonijela potpunom raskidu s Rusijom.

S jedne strane Bismarck nikada nije govorio o napadu na Rusiju te je sukladno Savezu o međusobnom osiguranju podržavao njihove zahtjeve u Bugarskoj. Potom je u parlamentu 1887. rekao: „S naše strane mir u Rusiji neće biti narušen; također ne vjerujem da će nas Rusija napasti. Ne vjerujem da će Rusi pokušati sklopiti savez te nas napasti udruženim snagama ili da su spremni iskoristiti teškoće koje bismo mi mogli imati s druge strane te nas tako s lakoćom napasti“.¹⁹² Također je rekao: „Mi s Rusijom živimo u istim prijateljskim odnosima kao i pod starim carem i ja neću pokvariti te odnose“.¹⁹³ Međutim, javno mnijenje je bilo u totalnom raskoraku s takvom politikom. Također protivnici prijateljstva su bili vrlo utjecajni, poput zapovjednika vojske Helmutha von Moltkea i diplomata Friedricha von Holsteina.¹⁹⁴

Carine na uvoz žita su 1887. podignute tako da su sada bile pet puta više nego u 1879., a daljnja su ograničenja uvedena na uvoz mesa i stoke. Time je ruskoj ekonomiji kojoj je bio potreban novac za industrijalizaciju, uskraćen dobar dio profita od izvoza žita. Nadalje u studenom je *Reichsbank* povukla svoju garanciju za ruske obveznice na Berlinskoj burzi, čime je ruski kapital gotovo nestao s tog tržišta. Čak do 80 % ruskog inozemnog kapitala je dolazilo od zajmova s Berlinske burze.¹⁹⁵ Mnogi su zbog toga zahtijevali da odljev kapitala u Rusiju prestane. Taj je potez dijelom i „zasluga“ vojnog vrha koji je govorio da posuđenim kapitalom Rusija gradi željeznicu kojom može ugroziti njemačke posjede. Nadalje, mnogi građani Rusije su protjerani iz Njemačke. Rusija je uzvratila tako da je donesen ukaz kojim se strancima zabranjuje posjedovanje veleposjeda („stranci“ su u velikoj većini bili Nijemci) u zapadnim provincijama kao i kupovanje zemlje. Također, povećane su carine na uvoz industrijskih proizvoda. Panslavenski tisak je naravno pokrenuo kampanju protiv Njemačke i zahtijevao savez s Francuskom. Rusija, kojoj je kronično nedostajalo kapitala okrenula se Francuskoj te će taj ekonomski zaokret i francusko kreditiranje imati veliku ulogu u stvaranju francusko-

¹⁹² H. KISSINGER, *Diplomacija*, 145.

¹⁹³ E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 238.

¹⁹⁴ Isto, 244.

¹⁹⁵ Oročeni depoziti u Pruskoj iznosili su ne više od 2.2 milijarde maraka. U isto su vrijeme ruske obveznice iznosile između 2 i 2,5 milijardi maraka. H. U. Wehler, *The German empire 1871 – 1918*, 190.

ruskog saveza.¹⁹⁶ Rusija je bila u procesu industrijalizacije i nužno joj je trebao kapital, a tada je to mogla pružiti jedino Francuska.

Prema jednoj tezi Bismarck je svojom ekonomskom politikom, mislio zastrašiti Rusiju i time ju prisiliti da poboljša odnose s Njemačkom.¹⁹⁷ Budući da je Rusija ostala bez kapitala time ju je namjeravao ograničiti u ekspanziji tijekom Istočne krize. Bismarck je mislio da je potpuno ovisna o njemačkom kapitalu. Rekao je „Pariz nije tržište za ruski papir“.¹⁹⁸ Obje su tvrdnje bile pogrešne. Pronjemački će Giers reći 1893. da su korijeni francusko-ruskog saveza su u financijskoj politici kneza Bismarcka. I doista prvi francuski kredit Rusiji uslijedio je 1888.¹⁹⁹ Pokazalo se da su ekonomska i vanjska politika apsolutno neodvojivo.

Ključni uzrok, ekonomskog rata s Rusijom leži u društvenoj strukturi carske Njemačke u kojoj je zemljoposjednička elita zadržala privilegije. Naime, u pojedinim srednjoeuropskim društvima (a taj je obrazac primjenjiv i na Prusku), tradicionalno plemićko društvo nije zamijenjeno novom strukturom nego su zajedno nastavili koegzistirati. Sistem je to koji Ferenc Erdei i Istvan Bibo zovu „dualno društvo“. Istovremeno postoje aristokratski magnati (veleposjednici) i industrijski kapitalisti. U srednjem se sloju ta dualna struktura manifestira u vidu srednjeg i nižeg plemstva s jedne strane (i vojne elite) te srednjeg sloja s druge strane. Najniže slojeve čine seljaci i radnici.²⁰⁰ Manifestacija je te dualne strukture u Njemačkoj savez „raži i čelika“. Političke elite su te koje su upravljale procesom modernizacije²⁰¹ i promjenama. Ovdje politička modernizacija prethodi gospodarskoj, za razliku od zapadnoeuropskih zemalja (Francuske i Velike Britanije). Riječ je o reformama „odozgo“, te je samim time transformacija kontrolirana i usmjeravana od strane elite.²⁰² Ovako njemački sustav opisuje Jürgen Kocka:

„Hans Rosenberg i ostali pokazali su da su predstavnici predindustrijske elite, osobito „junkeri“ – krupni veleposjednici istočno od Elbe – zadržali dosta utjecaja i moći čak i u razdoblju između dva svjetska rata. Oni su priječili put liberalnoj demokraciji u Njemačkoj. Bismarckova varijanta ustrojavanja nacije – države prema načelu „krv i željezo“ – dodatno je ojačala političku i društvenu težinu časničkog zbora koja je, u pruskoj tradiciji, ionako bila vrlo naglašena i nije podlijegala nikakvoj parlamentarnoj kontroli. U političkoj kulturi i društveno, to je dovelo do militarizacije. (...) U utjecajnom tumačenju Hansa-Ulricha Wehlera, Kaiserrerich je bio s jedne strane okarakteriziran čudnom mješavinom vrlo uspješne kapitalističke industrijalizacije i

¹⁹⁶ M. KITCHEN, *A History of Modern Germany 1800 – 2000*, 170.-171.; F. R. BRIDGE, R. BULLEN *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 240.; E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 245.

¹⁹⁷ M. KITCHEN, *A History of Modern Germany 1800 – 2000*, 172.

¹⁹⁸ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 240.

¹⁹⁹ Isto, 240.-241.

²⁰⁰ Ivan BEREND, *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe Before World War II.*, Berkeley: Berkeley University Press, 1998., 28.-29.

²⁰¹ Bismarck je taj koji stvara Njemačku, a ne nacionalni pokret.

²⁰² I. BEREND, *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe Before World War II.*, 24.

društveno-gospodarske modernizacije te preživljavajućim institucijama, odnosima moći i kulturama iz predindustrijskog doba.²⁰³

Koliku su gospodarsku moć zadržali *junker* dovoljno govori činjenica da su u Posenu i Pomeraniji 50 % zemlje činili veliki posjedi preko 200 hektara.²⁰⁴ Za očuvanje gospodarskog položaja *junkera*, o kojem je uvelike ovisila njihova politička prevlast bilo je nužno ući u carinski rat.²⁰⁵ To je imalo negativne posljedice na druge sektore njemačkog gospodarstva. Primjerice, njemački je izvoz u Rusiju u ukupnom izvozu Njemačke iznosio 24 % 1875., a 1885. samo 5%, zbog ruskih protumjera.²⁰⁶

Zauzvrat, *junker* se, još od uvođenja protekcionističkih mjera 1879., moraju izdići iznad svog prusijanizma i postati njemački nacionalisti, kako bi obranili svoj društveni položaj i bogatstvo koje ne bi opstalo bez intervencije države i uvođenja carina.²⁰⁷ Carinama je očuvan položaj *junkera*, ali i seljaka. Međutim, time je cijena hrane za stanovnike Njemačkog Carstva bila viša nego što bi bila da se uvozi jeftinije rusko žito

Također je važan faktor: sprječavanje gubitka izborne baze za konzervativce, koji su oslonac Bismarcku. Ukoliko bi propala poljoprivredna proizvodnja, urbanizacija bi se ubrzala, a stanovništvo većih mjesta nije bilo sklono konzervativcima. Oni su izgubili polovicu glasova od 1881. do 1912. - 70 % njihovih glasova je dolazilo iz sela s manje od 2000 stanovnika, a samo 5% iz gradova preko 100 000 stanovnika. Stare su, predindustrijske veze i odnosi očito još vrijedili u malim sredinama i na junkerskim posjedima.²⁰⁸ Međutim, gospodarski interesi *junkera* bili su u koliziji s njihovim dugovječnim prijateljskim odnosima s carskom Rusijom. Očigledno je gospodarski interes nadvladao koncepte poput „konzervativne solidarnosti“ protiv revolucije i slično.

Bridge i Bullen zaključuju da se Bismarck našao u diskrepanciji između konzervativne vanjske politike solidarnosti s carističkom Rusijom i konzervativne politike unutar Carstva koja

²⁰³ Jurgen KOCKA, „Asimetrična historijska poredba: slučaj njemačkog *Sonderwega*“, *Uvod u komparativnu historiju*, Zagreb: Golden marketing, 2004., 249.

²⁰⁴ I. BEREND, *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe Before World War II.*, 25.

²⁰⁵ Dok je njemačka proizvodnja žita u periodu od 1871.-1875. iznosila 94 milijuna bušela, a ruska 224, u periodu 1885.-1889. je njemačka proizvodnja iznosila 108 milijuna bušela, a ruska proizvodnja 358 milijuna bušela.. Vidi: Walt W. ROSTOW, *The World Economy: History and Prospect*, Palgrave Macmillan, 1978., 164.

Iz ovih je podataka jasno da njemačka proizvodnja žita nije mogla biti konkurentna ogromnoj ruskoj proizvodnji te su carine bile nužne ukoliko se htjela zaštititi domaća proizvodnja

²⁰⁶ H. U. WEHLER, *The German empire 1871 – 1918*, 191.

²⁰⁷ A. J. P. TAYLOR, *The Course of German History: A survey of the development of German history since 1815*, 145. Poljoprivreda je bila najviše pogođena u depresiji. Cijena pšenice u 1894. je bila nešto više od 1/3 cijene iz 1867. E. J. HOBBSAWM, *The Age of Empire*, 36.

²⁰⁸ E. J. HOBBSAWM, *The Age of Empire*, 104.

je imala za cilj očuvanje primata *junkera*²⁰⁹. Očuvanje položaja *junkera* je *raison d'etre* Carstva stvorenog 1871. „*Primat der Außenpolitik* morao je popustiti zahtjevima za *Primat der Innenpolitik*“.²¹⁰

Ne treba zanemariti ni činjenicu da je sam Bismarck bio veleposjednik te da je na „svojoj koži“ osjetio rezultate prodora jeftinog ruskog žita putem željeznice. Krajem 70-ih je izgubio dosta prihoda sa svojih imanja.²¹¹ Partikularni su interesi određene klase očigledno imali primat nad nacionalnim, tj. državnim interesima.

13. Novi car na prijestolju

Stari car Vilim I. umro je 9. ožujka, a 15.6. umire i nasljednik Fridrik III. (anglofil od kojega je strahovao Bismarck) te na prijestolje dolazi Vilim II. u odnosu na kojega Bismarck nije imao nikakvu strategiju.

Novi car nije želio prepustiti kancelaru kontrolu nad vođenjem vanjske i unutarnje politike. Temperamentan i nestabilnog karaktera, promijenit će stabilizirajući karakter njemačke vanjske politike. Nepromišljenost i antiruski karakter svoje politike nagovijestio je 1889. pri posjetu Franji Josipu I. kada je poručio da će njihova mobilizacija biti i njegova. General Alfred von Waldersee²¹² (naslijedio je Moltkea na čelu vojske) je rekao da su spremni i evakuirati Alzace i Lorraine ako to rat s Rusima zahtjeva.²¹³ Njemačka politika postaje izrazito proturuska, a Vilima podržavaju vojni krugovi, koje je prije Bismarck uspješno suzbijano, a koji su zagovarali preventivni udar.

Godine 1889. car i kancelar sukobili su se oko postavljanja ruskih željezničkih obveznica na Berlinskoj burzi, za što se zalagao Bismarck.²¹⁴ Bismarck je 1889. pokušao sklopiti savez s Britanijom koji je propao, jer nije htio podržati Britaniju protiv Rusije, a zauzvrat bi Britanija podržala Njemačku protiv Francuske. Odnosi su svejedno ostali dobri, ali Bismarckovi nasljednici će i to uništiti te otuđiti Veliku Britaniju.²¹⁵ Vilim II. je u studenom 1889. posjetio Carigrad, kao prvi i posljednji kršćanski vladar koji je došao u posjet kod

²⁰⁹ Bridge i Bullen, navode i interes industrijalaca. Međutim, carinski rat nikako nije mogao imati pozitivan učinak na industrijalce budući da je Rusija kao mjeru retorizije uvela carine na uvoz industrijskih proizvoda.

²¹⁰ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 240.

²¹¹ J. STEINBERG, *Bismarck: A Life*, 359.

²¹² Upravo Waldersee, Holstein, car Vilim II. i još nekoliko utjecajnih ljudi na dvoru su činili protubismarckovsku kamarilu (J. STEINBERG, *Bismarck: A Life*, 452.)

²¹³ F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 241.

²¹⁴ E. FEUCHTWANGER, *Bismarck*, 244.-245.

²¹⁵ M. KITCHEN, *A History of Modern Germany 1800 – 2000*,

osmanskog sultana.²¹⁶ To nije bilo sukladno slovu sporazuma s Rusima. Giersovi konzervativci smatrali su da samo Bismarck sprječava francusko-ruski savez. U ožujku 1890. car je odlučio ne obnoviti Savez o uzajamnom osiguranju s Rusijom koji je isticao u lipnju. Prije toga je Bismarck, također u ožujku podnio ostavku na mjesto kancelara Reicha nakon sukoba s carem.²¹⁷

14. Zaključak

Sušтина njemačke vanjske politike u promatranom razdoblju očuvanje je *statusa quo* u Europi. Pritom je važno razumijevanje pozicije kreatora vanjske politike Njemačkog Carstva, kancelara Otta von Bismarcka. Iz njegovog je rakursa nužno očuvati Austro-Ugarsku, jer bi njenom disolucijom austrijski Nijemci zahtijevali priključenje Njemačkoj, čime bi se ugrozio primat *junkera* i Pruske u Njemačkoj. Održavanje dobrih odnosa s Rusijom, za Bismarcka je također važno zbog suzbijanja poljskog nacionalizma. Austro-Ugarska i Rusija, iako njemački partneri imaju suprotstavljene interese, što će zahtijevati vještu Bismarckovu politiku ekvidistance kako bi se izbjegao sukob. U skladu, s temeljnom postavkom (održavanje *statusa quo*) kolonijalno širenje za Bismarcka ima tek periferni značaj, kao i „istočno pitanje“, koje predstavlja smetnju Bismarckovom sustavu, budući da može izazvati sukob Austro-Ugarske i Rusije. Francuska ostaje trajno neprijateljska zbog gubitka Alzacea i Lorraine te zbog samog čina ujedinjenja Njemačke, budući da su južnonjemačke države, dok su bile samostalne djelovale kao tampon-zona koja je sprječavala sukobe, jer s njihovim postojanjem ni jedna strana nije mogla znati kome će se one prikloniti u eventualnom sukobu. Bile su tzv. *corps intermediare*, kako ih naziva P. W. Schroeder.

Bismarck je djelomično uspio ostvariti svoje vanjskopolitičke ciljeve. Pokazalo se da su zbog ekonomskih i unutarnjopolitičkih okolnosti, vanjskopolitički i unutarnjopolitički ciljevi nepomirljivi. Očuvanje primata *junkera* bilo je nepomirljivo sa savezom s Rusijom što je Rusiju „gurnulo u zagrljaj“ Francuskoj. Suprotno stajalištima nekih autora, vanjska politika u vrijeme Bismarckove vladavine nije imala primat nad unutarnjom. To dokazuju kolonijalizam i carinski rat s Rusijom. Ključni Bismarckovi ciljevi: održati nepromijenjenu društvenu strukturu i odnose moći u Njemačkoj koji su stvoreni ujedinjenjem i *status quo* te konzervativni

²¹⁶ Vilim II. se proglasio „prijateljem muslimana“. M. GENCER, „The Congress of Berlin (1878.) in Context of the Ottoman-German Relations“,: 307.

²¹⁷ A. J. P. TAYLOR, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, 308.; F. R. BRIDGE, R. BULLEN, *Great Powers and the European States System 1814. - 1914.*, 242.

poredak u međunarodnim odnosima – nisu više bili održivi zbog ekonomske dinamike. Bismarck je odabrao *status quo* u Njemačkoj i očuvanje položaja *junkera* pod cijenu raskida s Rusijom.

Kako zaključuje Wehler, njemačka politika nije „povećala opasnost rata na dva fronta, nego ga je garantirala“ (monetarnom politikom prema Rusiji op.a.).²¹⁸ Međutim, francusko-ruski savez definitivno nije predstavljao nepremostiv problem za Njemačku. Austro-Ugarska je bila čvrst saveznik, a Velika Britanija, koja je vodila politiku „sjajne izolacije“, bila je bliža Trojnom savezu, nego francusko-ruskom savezu. Naposljetku, Mediteranski ugovori su bili upereni protiv Francuske i Rusije. Međutim, glavni „krimen“ Bismarckovog sustava je to što je on isključivo ovisio o sposobnosti pojedinca.²¹⁹ Točnije, to nije bio uređeni sustav koji bi imao stabilno ucrtane smjernice državne politike za duže razdoblje (poput britanskog), već je kao i sama Njemačka, bio nedemokratski i tako ovisio o jednoj osobi. Bismarckovi su nasljednici bili nesposobni upravljati tako složenim sustavom.

Sam je Bismarck neizravnim poticanjem imperijalizma i pangermanizma putem uključenja u kolonijalnu utrku u jednom periodu svoje vladavine radikalizirao javno mišljenje s kojim više nije mogao upravljati.

Usprkos nedostacima, Bismarckov je sustav, uspio sačuvati mir u Europi. Činjenica je da Bismarck nije želio njemačku globalnu dominaciju, niti su se druge sile osjetile ugroženima i ujedinile protiv Njemačke što će poslije biti slučaj. Bismarckovi su nasljednici uspjeli Veliku Britaniju „natjerati“ na zauzimanje strana.²²⁰ Ono što se 1890. činilo nemogućim, 1914. je postalo stvarnost: Francuska, Velika Britanija, Rusija i Italija našle su se na jednoj strani protiv Njemačke. Činjenica je da je svijet bio puno udaljeniji od rata za vrijeme Bismarcka, koji je bio za *status quo* u Europi, nego za njegovih nasljednika. Utrka u naoružanju nastupit će tek u idućim desetljećima.²²¹

²¹⁸ H. U. WEHLER, *The German empire 1871 – 1918.*, 192.

²¹⁹ Steinberg Bismarcka naziva diktatorom ovisnim o kraljevoj volji. J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 467

²²⁰ Vilim II. će krajnje nerazboritim Krugerovim telegramom 1896. uzrokovati raspuštanje Mediteranskih saveza

²²¹ Primjerice izdvajanja za vojsku Njemačke, Austro-Ugarske, Velike Britanije, Rusije, Italije i Francuske kumulativno su godine 1880. iznosila 132 milijuna dolara, 1890. 158 milijuna, 1900. već 205 milijuna, a 1910. 288 milijuna dolara. E. J. Hobsbawm, *The Age of Empire*, 350, prema: *The times Atlas of History*, London: 1978, 250.

15. Popis korištene literature i izvora

Izvori

1. *Dvojni savez*, 7. 10. 1879. http://avalon.law.yale.edu/19th_century/dualalli.asp
2. *Liga triju careva*, 18. 6. 1881. http://avalon.law.yale.edu/19th_century/empleagu.asp

Literatura

1. BEREND, Ivan, *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe Before World War II*, Berkeley, 1998.
2. BLACK, Jeremy, *A History of Diplomacy*, London: Reaktion Books, 2010.
3. BONNIGIOVANNI, Bruno, „Doba imperijalizma: povijesna slika“, u: E. Cravetto (ur.) *Kolonijalna carstva i imperijalizam (1871.-1914)*, Zagreb: Europapress holding, str. 29-51, 2008.
4. BRIDGE, F.R., BULLEN, Roger, *Great Powers and the European States System 1814, - 1914*. 2. edition: Pearson Education Limited, 2005.
5. CLARK, Christopher, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914.*, New York: Penguin, 2012.
6. CRANKSHAW, Eric, *Bismarck*, New York: Viking Press, 1981.
7. FEUCHTWANGER, Edgar., *Bismarck*, London: Routledge, 2003.
8. GENCER, Mustafa, „The Congress of Berlin (1878.) in Context of the Ottoman-German Relations, *International Periodical for History and Social Research*, vol (6) 12, 219-313, 2014.
9. HOBBSAWM, Eric John, *The Age of Empire*, London: Abacus, 2014.
10. KITCHEN, Martin, *A History of Modern Germany 1800 – 2000*, London: Blackwell Publishing, 2006.
11. KISSINGER, Henry, *Diplomacija*, prev. Jasna Grubić., Zagreb: Golden Marketing, 2000.
12. KISSINGER, Henry, *Svjetski poredak*, prev. Vedran Pavlič., Zagreb: Školska Knjiga, 2015.
13. KOCKA, Jurgen, „Asimetrična historijska poredba: slučaj njemačkog *Sonderwega*“, u: D. Roksandić (ur.) *Uvod u komparativnu historiju*, Zagreb: Golden marketing, 2004.
14. MARX, Karl., ENGELS, Friedrich, *Manifest komunističke partije*, prev. Moša Pijade, http://staro.rifin.com/root/tekstovi/casopis_pdf/ek_ec_586.pdf
15. MAZOWER, Mark, *Balkan*, prev. Krešimir Krnic, Zagreb: Srednja Europa, 2003.
16. REULECKE, Jurgen, „Od Bečkoga kongresa do početka prvoga svjetskog rata (1814.-1914.) u. D. Roksandić (ur.) *Povijest Njemačke*, Zagreb: Barbat, 1999.
17. ROSTOW, Walt, *The World Economy: History and Prospect*, Palgrave Macmillan, 1978.
18. SCHROEDER, Paul. W., „The Lost Intermediaries: The Impact of 1870 on the European System“, *The International History Review*, vol (6) 1, 1-27, 1984.

19. SCHREUDER, Deryck, „Gladstone as „Troublemaker“: Liberal Foreign Policy and the German Annexation of Alsace-Lorraine, 1870 – 1871“, *Journal of British Studies*, 17/1978. br.2, 106-135
20. SIMMS, Brendan, *Europa: Borba za nadmoć od 1453. do danas*, prev. Heršak, E., Zagreb: Mate, 2016.
21. STEINBERG, Jonathan, *Bismarck: A Life*, Oxford University Press, 2011.
22. STONE, James, „Bismarck and the Containment of France, 1873-1877“, *Canadian Journal of History*, vol (29) 2, 281-304, 1994.
23. VON STRANDMANN, Hartmut Pogge, „Domestic Origins of Germany“s Colonial Expansion under Bismarck“, *Past & Present*, br. 42, 140-159, 1969.
24. TAYLOR, A. J. P, *Borba za prevlast u Evropi: 1848 – 1918*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1968.
25. TAYLOR, A.J.P. *The Course of German History: A survey of the development of German history since 1815.*, London & New York: Routledge, 2005.
26. WEHLER, Hans Ulrich, *Nacionalizam: povijest, oblici, posljedice*, Zagreb: Jesenski i Turk, 2005.
27. WEHLER, Hans Ulrich, *The German empire 1871 – 1918.*, prev. Kim Traynor., Berg: Oxford i New York, 1997.